

UNGURII ARDELENI ÎN ISTORIOGRAFIA DE LIMBĂ MAGHIARĂ DIN TRANSILVANIA SECOLULUI AL XVI-LEA. IMAGINI ÎN OGLINDĂ

Renilda VAIPAN*
Octavian TĂTAR**

Caracterul multiethnic al Transilvaniei, care s-a menținut pe tot parcursul evoluției istorice a acestei provincii, s-a conturat încă din primele secole ale mileniului al II-lea. Din punct de vedere al cadrului natural, Transilvania reprezenta un spațiu care putea oferi condiții optime de trai, fapt sesizat de majoritatea cronicarilor medievali, care nu neglijează sublinierea acestui aspect. Factorii economici favorabili locuirii umane au determinat stabilirea în zonă a mai multor etnii, conturându-se astfel trăsăturile etnice specifice și cadrul pentru conviețuirea acestora, ce și-a pus amprenta asupra mentalului individual și colectiv al locuitorilor săi.

Din perspectiva structurii etnice, în secolul al XVI-lea, spațiul transilvănean oferă imaginea unui mozaic, așa cum sesiza istoricul maghiar Zsolt Trócsányi¹. În ceea ce privește perceperea acestui specific etnic, în Transilvania întâlnim aceeași concepție ca în restul Europei, conform căreia diversitatea etnică era văzută drept un lucru pozitiv². Era o perioadă în care diferențierile dintre membrii comunității se făceau nu pe criterii etnice, ci, mai degrabă, religioase sau social-juridice.

Caracterul multiethnic al zonei este prezent și în scrierile celor mai importanți istorici din spațiul maghiar. Astfel, Nicolaus Olahus precizează, în repetate rânduri, că în Transilvania „trăiesc patru națiuni diferite: maghiari, secui, sași și români”³. Despre populația Transilvaniei, Anton Verancsics consemna, la rândul său: „este locuită de trei națiuni: secuii, maghiarii și sașii, la care îi putem adăuga și pe români, care, deși îi ajung ușor la număr, totuși nu au nicio libertate [...]”⁴. Iezuitul István Szantó precizează și el că „Transilvania este locuită de trei popoare: maghiari - care sunt stăpânii ținutului - sași și români”⁵, diferența față de alți istorici fiind dată de includerea secuilor în rândul etnicilor maghiari, probabil ținând cont de limba vorbită de aceștia.

* Liceul „Marin Preda” Odorheiu Secuiesc; e-mail: renildakiss@yahoo.com.

** Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia; e-mail: octavian_tatar@yahoo.com.

¹ Vezi Trócsányi 1999, p. 123.

² Vezi Szűcs 1999, p. 50-51.

³ „Négy különböző fajú nemzet lakik itt: magyarok, székelyek, szászok, oláhok” (*Erdély öröksége*, vol. I, p. 1).

⁴ „Háromféle nemzetség lakja: székelyek, magyarok, szászok, s hozzájuk lehet tenni az oláhokat is” (*ibidem*, p. 10).

⁵ „Erdélyt három nép lakja: magyarok - űk a tartomány urai - szászok és oláhok” (*ibidem*, p. 149).

Tocmai acest caracter multietic, pomenit anterior, a fost una din trăsăturile identitare cele mai puternice ale Transilvaniei, conferite de componența etnică, ce s-au impus încă din Evul Mediu și, sub impactul evoluției politice și ideologice a spațiului transilvănean, au suferit unele modificări, dar unele dintre acestea s-au menținut de-a lungul secolelor⁶. De remarcat faptul că aceste etnii și-au afirmat și și-au promovat propriile valori identitare, pe care uneori le-au transformat chiar în bazele unei ideologii politice.

Moștenirea „generației Mohács”⁷

Se impune o scurtă abordare a acestei ideologii identitare „tradiționale” din cel puțin două motive: pe de-o parte, datorită faptului că ideologia identitară transilvăneană a avut ca punct de pornire această concepție cu scop propagandistic, iar, pe de altă parte, datorită faptului că unele elemente ale sale - mai ales cele care se refereau la trecutul glorios al poporului sau la poziția privilegiată a nobilimii - se vor menține și în istoriografia din a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

În Ungaria medievală, ca peste tot în Europa, istoria a dezvoltat teme care serveau propagandei naționale și legitimării puterii regale, construindu-se pe câteva idei fundamentale: originea antică/nobilă a poporului sau a dinastiei, virtuțile neamului originar, „dreptul istoric” de stăpânire asupra teritoriului deținut/stăpânit în acel moment, eventual numele poporului⁸. Ținând cont de acest scop politic, cazul istoriografiei maghiare este asemănător, în linii mari, cu cel al statelor europene. Bineînțeles, a avut și unele elemente specifice, determinate de evoluția politico-statală a regatului și de situația internă și internațională. Ideologia identitară maghiară, introdusă și promovată de cronistica medievală, s-a înrădăcinat atât de puternic în conștiința elitelor maghiare, încât unele idei ale sale au fost promovate chiar și atunci când situația politică inițială era demult apusă. Din acest punct de vedere, ideologia pare să-și fi atins scopul, acela de a legitima construcția statală și de a pune bazele unei conștiințe colective, în interiorul acestui stat⁹.

Realitățile sociale și politico-juridice din societatea maghiară de la cumpăna celor două secole au determinat elaborarea unui nou construct ideologico-politic și identitar deopotrivă -, menit a legitima regimul nobiliar și „națiunea maghiară” (ca „națiune nobiliară”). O parte considerabilă a cărturarilor maghiari de la începutul secolului al XVI-lea a fost antrenată, prin natura lucrurilor, operei de construire a noii ideologii politice și identitare maghiare. Ei, cărturarii, au fost cei care au dus mai departe, chiar dacă unele dintre ideile lor sunt din ce în ce mai nuanțate, tradiția conceptuală a istoriografiei maghiare, producând, în continuare, scrieri pe teme istorice. Apoi, foarte mulți cărturari scriu de pe pozițiile funcțiilor lor administrativ-statale sau ecleziastice înalte, fiind, ca atare, „angajați” ideologic într-un mod instituțional, ca funcționari ai statului și/sau ai bisericii. În formularea și

⁶ Vezi Tătar 2011, p. 78-100.

⁷ Prin „generația Mohács” se înțelege elita politică și, parțial, cea cărturărească maghiară din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Expresia aparține istoricului maghiar Pál Engel, de la care am preluat-o (Engel 2006, p. 387).

⁸ Vezi Brezeanu 2002, p. 166-167.

⁹ *Ibidem*, p. 170.

fixarea ei definitivă, un rol important i-a revenit elitei politice maghiare, în cazul de față reprezentanților de seamă ai acesteia, Ștefan Werbőczy și Nicolaus Olahus.

Ștefan Werbőczy (1458?-1541) a fost un nobil cu o carieră politică remarcabilă. Din simplu notar de cancelarie va ajunge, în 1502, protonotar al judeului regal, pentru ca în timpul regelui Ioan Szapolyai (1526-1540) să dețină demnitățile de cancelar și palatin. Din punct de vedere intelectual, Werbőczy era un orator excelent și un foarte bun cunoscător al dreptului cutumiar maghiar, al dreptului roman și al istoriei Ungariei. Numele său rămâne legat de lucrarea fundamentală pe care a patronat-o - *Tripartitum*-ul (*Tripartitum opus iuris consuetudinarii inhycti Regni Hungariae partiumque adnexarum*). *Tripartitum*-ul era o culegere de drept cutumiar al Ungariei. Finalizată în 1514, excelenta lucrare nu a fost niciodată, în mod formal, ridicată la puterea de lege. Lucrarea lui Werbőczy a fost tipărită la Viena de către Singrenius, în 1517¹⁰. *Tripartitum*-ul a rămas, până în epoca modernă, Biblia nobilimii maghiare și doctrina statului nobiliar maghiar.

În lucrarea sa, Werbőczy valorifica, pentru a-și argumenta și legitima ideile, toată tradiția istoriografică maghiară cu privire la „națiunea maghiară”. Stilul de redactare era de așa natură încât ideile exprimate puteau fi ascultate cu plăcere, înțelese și acceptate de fiecare nobil, cult sau nu, bogat sau sărac.

Teza principală a noii ideologii politice maghiare se rezumă la dreptul exclusiv al nobilimii de a guverna țara. După opinia istoricului maghiar Pál Engel, acest drept al nobilimii decurge din următorul raționament¹¹:

- nobilimea din vremea lui Werbőczy este continuatoarea legitimă a poporului maghiar, în „variantele” istorice ale sale: „scitică”, „hunică” și a „descălcăcătorilor” maghiari - recuperatorii „patriei străbune panonice”;

- ea, nobilimea, doar ea, a moștenit moravurile și virtuțile sciților străbuni, cei care l-au învins pe Darius și l-au alungat pe Alexandru Macedon;

- sângele nobilimii s-a vărsat pentru dobândirea patriei;

- ea, nobilimea, a devenit, după părăsirea păgânismului, prin vocația sa războinică, „scutul și bastionul” creștinismului;

- potrivit „legii scitice”, fiecare membru al națiunii era liber și egal în drepturi cu ceilalți membri. Acest statut a fost pierdut de cei lași. Numai cei curajoși și-au păstrat libertatea străbună. Urmașii acestora sunt nobilii. Ceilalți au fost condamnați la „servitute perpetuă și viață rustică”. Din aceștia se trag țărani. Țăranii, într-un sens mai larg, aparțin poporului (*populus*) maghiar, dar sunt privați pentru totdeauna de privilegiile pe care le au nobilii - adevărații locuitori ai țării și singurii reprezentanți ai „națiunii” (*natio*)/poporului (*gens*) maghiar.

În capitolul al IX-lea din prima parte a *Tripartitum*-ului (*Prima Nonus*) sunt enunțate, pe linia tradiției juridice maghiare, privilegiile nobilimii:

- nimeni, nicăieri, nu-l poate aresta pe nobil fără o citație prealabilă sau fără intentare de proces și sentință legală;

- nobilimea dispune liber, pentru totdeauna, asupra drepturilor și moșiilor, a tuturor veniturilor din cadrul acestor hotare;

¹⁰ În anul 1565, Weres Balázs a tradus *Tripartitum*-ul în maghiară și l-a publicat la Debrecen.

¹¹ Engel 2006, p. 368-369.

- nobilii au dreptul, fără a fi calificați infideli, să i se împotrivescă domnitorului, dacă acesta acționează împotriva privilegiilor nobiliare.

În conformitate cu străbuna libertate „scitică”, ultimul depozitar al puterii era „poporul”. El este sursa puterii domnitoare, cu care, prin libera-i voință și prin alegere, nu pe alte considerente, investește persoana potrivită. Nu numai Attila, ci și Sfântul Ștefan, a devenit în felul acesta regele maghiarilor. Adevăratul „popor” maghiar este nobilimea. Obligația supremă a regelui este guvernarea în folosul poporului și de a-i răsplăti pe cei merituoși (de a „înnobila”). Poporul și regele său se leagă prin „Sfânta Coroană”. Coroana o poartă regele. Coroana este simbolul „comunității țării”. Rezultă de aici că fiecare nobil este „membru al Sfintei Coroane”. Alegerea regelui revine întotdeauna comunității, fiindcă ea este adevărata proprietară a „Sfintei Coroane”. Într-un fel, ca atare, nobilul nu-i datorează fidelitate regelui său, ca odinioară, ci coroanei, adică „țării”, așadar stărilor privilegiate¹².

Din perspectiva ideilor de mai sus, Nicolaus Olahus¹³ este un caz aparte. Din ce motive? În primul rând, datorită personalității sale europene. Scrisul său este expresia (și a) spiritului umanist european și nu numai al unui regionalism cultural îngust, tradițional și nostalgic. Opera sa, apoi, a alimentat câmpul cultural (istoriografic, literar, epistolar, teologic și politic) european, făcând cunoscut în lumea umanistă a vremii spiritul cultural al „intelectualității panonice” a secolului¹⁴. În al doilea rând, Olahus este ilustrativ, prin opera sa istorică în cazul de față, pentru sfârșitul unei epoci istoriografice (istoriografie dominată de „stilul cronistic”, prin ultimii săi mari exponenți - Bonfini și Thuróczi -, dar mai ales de temele sale fundamentale), și începutul alteia (caracterizată printr-o concepție mai

¹² În legătură cu acest aspect, vezi și Lupaș 1941, p. 294-305; Drăgan 1944; Prodan 1967 (capitolul al VIII-lea al lucrării lui David Prodan, intitulat *Legiunile din 1514*, cuprinde, între paginile 170 și 179, o excelentă analiză a *Tripartitum*-ului).

¹³ Olahus s-a născut la Sibiu, în ianuarie 1493 (pe piatra de mormânt, pe care și-a comandat-o în timpul vieții, apare înscris anul 1491). Mama sa era Varvara Huszár, iar tatăl său, Stoia (Ștefan) Olahus, era jude regal de Orăștie. Studiile le-a urmat la școala capitulară din Oradea între 1505 și 1512, dobândind o foarte bună pregătire intelectuală cu sprijinul profesorilor remarcabili pe care i-a avut aici. Sprijinul său a fost episcopul Sigismund Thurzó. Susținut de acesta, Olahus este numit aprod al regelui Vladislav II, în anul 1516. La moartea monarhului, Olahus se retrage la Pécs, ca secretar al episcopului György Szathmáry, urmând apoi o carieră ecleziastică, administrativă și duhovnicească la Komárom și Esztergom. De aici, Olahus va fi cooptat în aparatul statal central, fiind numit secretar și consilier al regelui Ludovic II. În preajma bătăliei de la Mohács, Olahus a fost numit secretarul reginei Maria (1507-1578). Dezastrul de la Mohács în fața oștilor lui Süleymân I l-a marcat profund pe Olahus. Din acest moment, viața lui va cunoaște o turnură importantă. El va fi alături de regina-văduvă Maria, însoțind-o la Bratislava (Pozsony), apoi în Cehia, Austria și Germania. Din 1531, Olahus o va însoți pe regina Maria, ca secretar al acesteia, în Țările de Jos, unde fusese numită guvernator. Revenit în Ungaria lui Ferdinand I de Habsburg, Olahus a funcționat ca episcop de Zagreb, episcop de Eger, arhiepiscop de Esztergom (din mai 1553) și primat al Ungariei. Din 1562, Olahus a deținut funcția de regent (palatin) al Ungariei. Pentru serviciile sale în slujba statului, Olahus a fost înnobilat de regele Ludovic II și de Ferdinand I. Olahus a avut un rol important în reorganizarea învățământului religios și laic din Ungaria Superioară, la Tyrnavia (Trnava, în Slovacia), ca un adept și susținător al contrareformei. Olahus a murit la Bratislava și a fost înmormântat la Trnava (vezi *Umanistul Nicolaus Olahus* 1968; Tonk 1994, p. 7-14).

¹⁴ Pentru raporturile lui Olahus cu umanismul european și pentru locul său în istoriografia de tip umanist, vezi Căpoianu 2000, p. 58-63; Teodor 1995, p. 58-64; Lăzărescu 1986, p. 10-15.

realistă și pragmatică asupra trecutului, printr-o tematică mai largă, printr-un stil mai apropiat modelului antic, prin predilecția pentru istoria politică și personalitățile politice etc.). În al treilea rând, Olahus este simptomatic pentru spiritul (în formare) al „Ungariei habsburgice”. Olahus este mai puțin atașat spiritului „Ungariei de Răsărit” (transilvănene), de care s-a îndepărtat prin întreaga sa activitate de după 1526. În al patrulea rând, Olahus este ilustrativ pentru eterogenitatea (etnică) și unitatea (axiologică) ce caracterizează elita culturală a regatului maghiar în prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Opera istorică a lui Olahus cuprinde două lucrări fundamentale, ambele din 1536, în fapt parte a aceleiași opere: prima, *Hungaria* (titlu prescurtat - n.n.), tipărită la Bratislava de către Bela Mathias¹⁵, a doua, *Athila* (titlu prescurtat - n.n.), tipărită de Sambucus¹⁶ la Basel, în 1568¹⁷, împreună cu *Rerum Ungaricarum decades* a lui Bonfini.

Ce îl apropie pe Olahus de tradiția istoriografică maghiară și, pe cale de consecință, de ideologia politică și identitară werbóczyană? În primul rând, tezele fundamentale ale acestei istoriografii: originea „scitică” a maghiarilor¹⁸; „continuitatea” scito-huno-maghiară¹⁹; legitimitatea maghiară asupra Panoniei; virtuțile înaintașilor²⁰. Excelenta descriere a Ungariei, admirația profundă față de țara sa și spectaculoasa descriere a faptelor hunilor lui Attila dovedesc, pe lângă altele, că Olahus era convins de „ideologia scitică”, în varianta sa culturală, a ideologiei (statale) maghiare.

Îl apropie, apoi, teoria sa despre „nobilitatea” originală a ungarilor și superioritatea nobilimii față de plebe. La început, susține Olahus, „toți erau nobili în fața legii”. Cei care, din vremea scitică și până acum, au încălcat edictul regal de a se înfățișa la oaste, au decăzut, fiind „considerați robi”. Așa s-a ajuns ca „nobilimea să fie separată de plebe”. Spune Olahus în continuare: „[...] și acum este la

¹⁵ *Adparatus ad historiam Hungariae sive ollectio miscellanea monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium*. Conquisivit, in decades partibus est et praefationibus atque notis illustravit Matthias Bel. Cum censura ampliss. Senatus Posoniensis. Sumtu philohistorum patriae. Posonii, typiss Joannis Paulli Royer, a. MDCCXXXV, tomus I, p. 1-38.

¹⁶ Ioan Zsámboki (Sambucus) s-a născut la Trnava în 1531, fiind considerat cel mai de seamă umanist maghiar. A editat operele lui Bonfini, Ransanus și ale altor istorici din secolul al XVI-lea, precum și *Tripartitum*-ul lui Werbóczy. Între 1545 și 1551 studiază la universitățile din Wittenberg, Ingolstadt și Strasbourg, apoi la Paris, unde și obține titlul de magistru în filosofie. Între 1552 și 1555 studiază medicina la Padova, fiind preceptorul rudei lui Nicolaus Olahus, Gheorghe Bona. După mai multe călătorii, Zsámboki se stabilește la Viena. A fost medicul și istoricul de curte al împăraților Maximilian II și Rudolf II. A murit în iunie 1584.

¹⁷ Pentru ediția în limba română a lucrării lui Olahus, vezi *Olahus* 2002. Textul folosit la această ediție a fost cel publicat de Adamus Franciscus Kollar, în 1763 (Nicolai Olahi, *Hungariae liber I. Origines Scytharum et Chorographica descriptio Regni Hungariae*. Nicolai Olahi, *Hungariae liber II. Attila sive de initiis Atilani per Pannonias Imperii et tribus bello ab eadem gestis*, Vindobonae, MDCCCLXIII). Vezi și *Olahus* 1936.

¹⁸ Despre maghiari, Olahus spune: „[...] este destul de limpede că ei provin din Sciția” (*Olahus* 2002, p. 17).

¹⁹ „[...] hunii se trag din această căsătorie [a legendarilor sciți Hunor și Magog - n.n.] și că ei se numesc unguri de la Hunor, iar de la Magog maghiari - cum sunt numiți ungurii în limba maghiară” (*ibidem*, p. 21).

²⁰ *Ibidem*, p. 145.

îndemâna regelui de a da așa o pedeapsă răzvrătiților, fie cu de la sine putere, fie prin hotărârea nobililor”²¹.

Ce îl deosebește pe Olahus de istoriografia maghiară din veacurile anterioare și de concepția werbőczyană? În primul rând, Olahus este mult mai bine documentat. Cunoscând și alte teorii istorice despre trecutul maghiarilor, el este deschis controversei istorice. Nu are rețineri în a afirma că, după unii autori, sciții își au originea din legendarul Hercule, al cărui fiu, Scytha, a dat numele poporului, pe când alții spun că sciții se trag din fiul lui Noe, Iaphet²².

În al doilea rând, temele clasice (cu privire la numele ungarilor/Ungariei, la originea „precisă” a sciților, la neamurile care locuiesc în Ungaria), fiind mai puțin importante în vremea sa, cu atât mai puțin în „Ungaria habsburgică”, sunt tratate de autor în mod succint²³.

În al treilea rând, Nicolaus Olahus aparține cu totul „partidei ferdinandiste” și „Ungariei habsburgice” încă din 1526, atât din punct de vedere politic, cât și ca orientare culturală, fără, însă, a se considera altceva decât maghiar. Ca atare, nici în acțiunea politică (și cu atât mai puțin în scrierile sale) și nici în convingerile politice, Olahus nu era un „naționalist” - în sensul werbőczyan al doctrinei. Cel mai mult îl deranjau măsurile sociale ale *Tripartitum*-ului lui Werbőczy²⁴.

Dincolo de toate aspectele mai înainte prezentate, în lucrările sale istorice din 1536, Olahus exprimă o adâncă dezamăgire față de faptul că nu se poate constitui o alianță creștină antiotomană. Cât privește ideile sale istorice și politice, nu știm cum ar fi scris Olahus dacă lucrările sale ar fi fost întocmite după 1541 - anul destrămării regatului Ungariei. Doar corespondența sa, atât cât s-a păstrat, ne poate sugera câte ceva²⁵.

Moștenirea „celorlalți”. Străinii despre maghiarii ardeleni

În percepția „celorlalți” asupra felului de a fi al maghiarilor transilvăneni, acele autoatribuiri identitare elitiste ale maghiarilor, despre care am vorbit mai înainte, sunt prezente doar parțial. Să vedem câteva dintre opiniile oamenilor vremii cu privire la maghiarii ardeleni. Demersul acesta este util căci, cum vom vedea în continuare, scrisul istoric maghiar din Transilvania celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea s-a format, în bună măsură, sub impactul câmpului cultural al vremii.

²¹ *Ibidem*, p. 29.

²² *Ibidem*, p. 19.

²³ De exemplu, despre locuitorii regatului, Olahus se exprimă numai în finalul lucrării *Ungaria*, în doar câteva rânduri: „Regatul maghiar, în întregul său, cuprinde acum, în zilele noastre, diferite neamuri (*nationes*): maghiari, germani, cehi, slavi, croați, secui, valahi, sârbi, cumani, iazigi, ruteni și, în fine, deja și turci; acestea toate vorbesc limbi diferite între ele, doar că unele cuvinte par să aibă o oarecare asemănare și sună apropiat, din cauza obișnuinței îndelungate și a legăturilor reciproce” (*ibidem*, p. 129).

²⁴ În dieta din 1514, *Tripartitum*-ul lui Werbőczy a fost primit de membrii acesteia și a fost semnat de către regele Vladislav II. Doar investirea cu pecetea regală și trimiterea în comitate a mai lipsit ca să devină lege. Acest lucru nu s-a întâmplat niciodată. Lucrarea a fost tipărită în 1517, aplicându-se apoi în mod tacit. Ferdinand I de Habsburg nu a recunoscut actul în „Ungaria habsburgică” (Prodan 1967, p. 170).

²⁵ *Oláh Miklós* 1875; *Olahus* 1974.

a. Un prim aspect identitar evidențiat, mai ales de către cei care sunt buni cunoscători ai realităților transilvănene și/sau ai istoriei scrise a maghiarilor, se referă la faptul că *maghiarii din Ardeal sunt ca ceilalți unguri din Panonia*. „Ei au aceleași obiceiuri, aceiași port și aceleași legi și limbă ca ceilalți unguri din Panonia [...]”, scria Anton Verancsics²⁶. Ca maghiari ce trăiesc în Ardeal, ei sunt numiți adeseori „daci”, pe când cei din regat sunt numiți „panoni”; „au totuși aceeași limbă”, se precizează imediat, pentru a nu se face nicio confuzie. Ca și maghiarii din Panonia, toți ungurii din Ardeal, spune Giovan Andrea Gromo²⁷,

„se socotesc nobili și cavaleri. Totuși, înaintea tuturor stau baronii, ca unii care au jurisdicție proprie și domenii proprii, în timp ce ceilalți, care n-au domenii proprii, trăiesc mult mai prejos decât ei, dar totuși în casele lor ei trăiesc ca oameni liberi și stăpâni”²⁸.

În virtutea acestui statut etnic special autoatribuit, ungurii ardeleni „dețin rangul nobilimii celei mai de seamă din întreaga Transilvanie”, căci doar „se trag din huni”, susținea Verancsics²⁹.

²⁶ Anton Verancsics (Verantio/Verantius, cum apare în unele scrieri) (1504-1573), originar din orașul Šibenik (Sebenico), din Dalmația, provenea, prin mama sa, dintr-o familie de seamă din Trau. Studiile înalte le-a făcut la Universitatea din Padova. Ascensiunea lui s-a datorat unchiului său, Ioan Statilius, prepozit de Buda și Veszprém, secretar al regelui Ioan I și episcop al Transilvaniei. Numit secretar al regelui Ioan I (1529) și prepozit al capitlului din Alba Iulia, Verancsics a îndeplinit misiuni diplomatice la Sigismund I al Poloniei, la dogele Veneției, la papa Clement VII și papa Paul II, la Francisc I al Franței, la Henric VIII al Angliei și la Ferdinand I de Habsburg, „regele romanilor”. În anul 1549, Verancsics părăsește curtea reginei Isabella din Transilvania, retrăgându-se în localitatea natală, Sebenico, în Dalmația. Curând după aceea, Verancsics intră în slujba lui Ferdinand I de Habsburg, care îl numește consilier și episcop de Pécs (1553). În anul 1553, episcopul își începe misiunea diplomatică la Poarta Otomană, care durează până în 1556, când sosește noul ambasador al Habsburgilor, Busbeq. Verancsics se întoarce în Ungaria în 1557, fiind numit episcop de Eger. În anul 1567 este trimis din nou la Poarta Otomană de către împăratul Maximilian II, reușind semnarea păcii habsburgo-otomane din 1568. Pentru serviciile sale, Verancsics a fost numit arhiepiscop de Esztergom (1569) și palatin al Ungariei (1570). În anul 1573 a fost numit cardinal, demnitatea venind o dată cu încetarea sa din viață. Lucrarea sa cea mai importantă cu referire la Transilvania este cunoscută sub numele *De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae* (Antonius Vrancius Sibenicensis Dalmata, *Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transsylvaniae libri duo. De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae liber ternis*, ed. Colomnus Eperjessy, MCMXLIV) (*Călători străini* 1968, p. 415). Vezi Verancsics 1857.

²⁷ Giovan Andrea Gromo (1518 - după 1567), italian, născut la Bergamo. În 1538 avea gradul de căpitan, slujind la diverși principii europeni. Ajunge la curtea principelui Transilvaniei, Ioan Sigismund Szapolyai, la 1 mai 1564, rămânând aici 11 luni. La curtea princiară din Alba Iulia erau mulți slujitorii de origine italiană, căci mama principelui, Isabella - fiica regelui Poloniei și a Boneci Sforza -, manifestase predilecție pentru curtenii italieni. Gromo a fost la Alba Iulia căpitanul pedestrașilor gărzii principelui, îndeplinind și misiuni de informare pentru stăpânii săi din Italia. În această dublă calitate, Gromo realizează o primă descriere a Transilvaniei în anul 1564, adresată unui prelat italian, în realitate chiar Scaunului papal. O a doua descriere a Transilvaniei, mai amplă, redactată prin 1566-1567, a fost destinată lui Cosimo de Medici, duce de Florența și Siena, indirect chiar împăratului Maximilian II, înrudit cu ducele Cosimo. Prima scrisoare a lui Gromo a fost publicată de Andrei Veress în *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 250-258. Textul celei de a doua scrisori a fost publicat, cu un studiu introductiv și note critice, de Aurel Decei în *Apulum*, II, 1943-1945, p. 140-214.

²⁸ *Călători străini* 1969, p. 333.

²⁹ *Călători străini* 1968, p. 415.

b. Maghiarii din Ardeal *se aseamănă cu secuii*, fără a se identifica însă, căci fiecare etnie își păstrează propria identitate. „Cu secuii se potrivesc destul de bine atât la limbă, cât și la port și la arme”, susține Reicherstorffer³⁰. „Maghiarii și secuii vorbesc aceeași limbă, numai că secuii au unele cuvinte specifice neamului lor [...]”, scria Olahus³¹. Totuși, oricum ar sta lucrurile, maghiarii ardeleni sunt grupul „ungurilor propriu-zis”, spune Gromo³². Secuii i-au urmat pe unguri în Ardeal „[...] după un timp destul de lung”, spune Verancsics³³.

c. Maghiarii din Ardeal, deși „[...] sunt răspândiți pe tot cuprinsul țării [...]”, cum spune Gromo³⁴, „[...] au și unele trăsături proprii, deosebire care nu se află numai între regate și între provincii, ci chiar între orașe și până chiar și între familii” (Anton Verancsics)³⁵. Cu toate acestea, maghiarii ardeleni au un fel al lor specific de a fi în raport cu celelalte neamuri din Ardeal.

Cei mai mulți dintre ei *locuiesc la țară*. Cu toate acestea, „trăiesc ca oameni ciopliți și aspiră la moravuri mai alese”³⁶. Aici, la țară, maghiarii *au case frumoase și cultivă foarte bine pământul*.

„Cultivă foarte bine pământul, nu locuiesc în orașe, ci la țară, în castele și în case; cei care sunt mai bogați clădesc <case> de piatră chiar dacă nu sunt prea înalte, încăpătoare și destul de frumoase, alții le ridică din lemn”, spune Verancsics³⁷. Cei mai mulți dintre maghiarii înstăriți „[...] își dau pământurile lor românilor să le lucreze, în felul cum se obișnuiește în Italia cu coloni [...]”, observa italianul Gromo pe la anul 1564³⁸.

Maghiarii ardeleni *mănâncă bine și se îmbracă frumos*. Pentru Verancsics, ungurii din Ardeal „au mese îmbelșugate și le plac mirodeniile tot așa ca și locuitorilor Panoniei, se îndeletnicesc cu vânatoarea și îndeosebi cu cea de păsări”³⁹.

³⁰ *Ibidem*, p. 209. Georg Reicherstorffer (cca. 1495 - după 1554), sas din regiunea Sibiului, era secretar al reginei Maria a Ungariei în preajma bătăliei de la Mohács. În anul 1526, Reicherstorffer devine secretar regal și consilier al regelui Ferdinand I de Habsburg. În slujba monarhului vienez, Reicherstorffer îndeplinește mai multe misiuni diplomatice, mai ales în Moldova (1527, 1535) și Transilvania (1527-1528). Lucrările sale fundamentale sunt: *Chorographia Moldaviae*, realizată în 1541, și *Chorographia Transylvaniae* (*Chorographia Transylvaniae*, tipărită la Viena în 1550 sub titlul *Chorographia Transylvaniae, quae Dacia olim appellatae aliarumque provinciarum et regionum succinta descriptio et explicatio. Georgio Reicherstorffer Transylvano autore*). Lucrarea cuprinde și *Chorographia Moldaviae*. Ambele lucrări ale lui Reicherstorffer, în *Scriptores rerum hungaricarum veteres ac genuini*, ed. Johannes Georgius Schwandtner, vol. I, Viena, 1746. *Chorographia Moldaviae* a fost publicată și de Papiu Ilarian în *Tesauru de Monumente Istorie*, vol. III, București, 1864, p. 125-144). Lucrările sale au fost intens folosite în epocă de către diverși autori, inclusiv de Sebastian Münster, fiind retipărite de mai multe ori, începând cu anul 1595. Cu privire la locul lui G. Reicherstorffer în istoriografia săsească din Ardealul secolului al XVI-lea, vezi Szegeđi 2006, p. 115-116; Sienerth 1989, p. 158-162.

³¹ *Olahus* 2002, p. 95.

³² *Călători străini* 1969, p. 333.

³³ *Călători străini* 1968, p. 415.

³⁴ *Călători străini* 1969, p. 333.

³⁵ *Călători străini* 1968, p. 415.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Călători străini* 1969, p. 333.

³⁹ *Călători străini* 1968, p. 415.

Ei „se îmbracă prea frumos și cu cea mai mare grijă, dar rar în mătase; le plac totuși culorile variate, niciodată nu poartă negru, decât atunci când sunt în doliu. Nu se îngrijesc mai deloc de cum le sunt picioarele încălțate și capul acoperit”⁴⁰.

Maghiarii *nu-i văd bine pe străini* în țara lor. Vorbind despre atitudinea ostilă a lui Emeric Czibak - episcopul de Oradea și vicevoievodul Transilvaniei - față de străinii cu care Aloisio Gritti se îndrepta spre Ungaria din ordinul sultanului în anul 1534, Francesco della Valle⁴¹ nota în relatarea sa către dogele Veneției:

„Nimeni dintre noi n-a putut înțelege gândul care l-a împins pe acest episcop să facă o asemenea ispravă nenorocită, decât că a fost îndemnat poate de nefericita fire a unguirilor (care nu văd cu ochi buni în țara lor pe străinii de niciun fel, fie mari sau mici) [...]”⁴².

Un astfel de stil de viață i-a îndepărtat, pe cei mai mulți dintre maghiarii ardeleni, de preocupările culturale. Ungurii, scria Ferante Capeci⁴³, „*au puțină înclinare către artă* [s.n.], așa încât dacă n-ar fi sașii și alți străini, s-ar trăi aici *secundum gentium primitivum*”⁴⁴.

Calitățile militare reprezintă un reper identitar foarte prezent și elogios prezentat în scrierile vremii despre maghiarii ardeleni. Principala lor virtute militară este *vitejia în luptă*.

„Poporul este foarte viteaz, în război nu cunoaște frica, <este> cu râvnă în apărarea țării, ceva mai zăbavnic la pornirea unui război și la intrarea în luptă și e de mare ajutor în retragere, decât dacă ar ataca din față și până într-atât încât, adeseori, ca unii ce sunt hărțuiți, nu știm să termine războiul pornit și lupta începută decât după măcelul cumplit al lor sau al dușmanilor”,

spune despre ei Verancsics⁴⁵. Ungurii luptă călare,

„[...] armele lor <sunt> coiful de oțel, cămașa de zale, iataganul turcesc <pe care îl> numesc sabie, în stânga <poartă> scutul care <le> apără tot pieptul și capul, în dreapta mânușa de fier și lancea cu un steguleț de mătase prins în vârful”⁴⁶.

În *Chorographia Transilvaniae*, Georg Reicherstorffer scrie despre virtuțile militare ale maghiarilor din Ardeal: „Iar în treburi războinice socotesc că trebuie preferați tuturor celorlalte națiuni, și nu pentru un singur motiv”⁴⁷.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Francesco della Valle (? - după 1545) era padovan la origine. Prin unchiul său, Giovanni Odo, medicul dogelui Andrea Gritti, della Valle intră în serviciul fiului dogelui, Aloisio, la Istanbul, în anul 1531. În această calitate, della Valle îl însoțește pe Gritti în Ungaria (1532), dar și în a doua călătorie a acestuia spre regatul maghiar, sfârșită tragic la Mediaș, în 1534. Întors la Veneția în 1535, Francesco della Valle își redactează „relația” cu privire la călătoriile sale în slujba lui Aloisio Gritti. După o copie din secolul al XVII-lea, manuscrisul lui della Valle a fost publicat în *Magyar Történelmi Tár*, III, 1857, de către I. Nagy.

⁴² *Călători străini* 1968, p. 329.

⁴³ Ferante Capeci (1549-1587), iezuit, prezent la Cluj, ca rector al Colegiului Iezuit, din însărcinarea lui Ștefan Báthory. Era sicilian de origine, cu studii universitare de filosofie și teologie. A trăit în Transilvania doi ani și șapte luni. Scrisorile sale au fost publicate de Andrei Veress în *Epistolae et Acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory (1571-1613)*, II, Budapesta, 1911, p. 33-39.

⁴⁴ *Călători străini* 1971, p. 100.

⁴⁵ *Călători străini* 1968, p. 415.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 209-210.

Ideologia identitară maghiară din a doua jumătate a secolului al XVI-lea

A doua jumătate a secolului al XVI-lea aduce modificări în ceea ce privește unele elemente promovate de ideologia „generației Mohács”. Odată cu desprinderea Transilvaniei din Regatul Ungariei se poate constata menținerea unor elemente ale acestei ideologii, dar se afirmă și unele noi, dezvoltate de istoricii transilvăneni. Elementele identitare noi se întrezăresc în istoriografie mai ales spre cumpăna secolelor al XVI-lea și al XVII-lea.

După constituirea Principatului Transilvaniei, istoriografia încearcă să contribuie la conturarea unei ideologii identitare prin care țara să se individualizeze față de spațiile istorice din jur. Chiar dacă se poate vorbi de o specificitate (din punct de vedere etnic) a Transilvaniei încă din secolele anterioare, când mai făcea parte din Regatul Ungariei, conștientizarea și promovarea identității proprii se face, treptat, abia după crearea Principatului. Se pun bazele unei ideologii identitare transilvănene, dar, ținând cont de caracterul multietnic al spațiului intracarpatic, unde alături de maghiari trăiau și secui, români și sași, s-au format și identități subregionale, specifice fiecăreia dintre ele, Transilvania fiind din acest punct de vedere un extraordinar laborator de construcție a identităților etnice.

Fără îndoială, între ideologiile identitare transilvănene, cel mai puternic se afirma cea maghiară. Acest fapt se datorează, pe de o parte, activității cronicarilor din secolele anterioare, care și-au pus operele în slujba legitimării construcției statale maghiare, iar, pe de altă parte, se datorează interacțiunilor sociale, legăturilor pe care locuitorii le-au avut unii cu alții, felului în care ei se percepeau unii pe alții. De asemenea, promovarea mai puternică a trăsăturilor identitare maghiare s-a datorat și menținerii poziției privilegiate a nobilimii maghiare în sistemul politic transilvănean și intenției acestei categorii sociale de a-și păstra acest statut. În Transilvania, ca urmare a evoluției politice din secolele anterioare, națiunea maghiară (înțelegând aici pe cei care constituiau națiunea în sens politic) era dezvoltată și avea elite formate, care și-au putut aduce contribuția la formarea imaginii identitare. Într-un asemenea context nu este de mirare că, în lucrările istoriografice, inclusiv în cele din secolul al XVI-lea, imaginea cea mai favorabilă este cea a maghiarilor și toate celelalte etnii sunt percepute în funcție de natura relațiilor politice existente în acel moment între ei și maghiari. Așa se explică „oscilarea” unor istorici atunci când își exprimă opinia despre celelalte etnii, având tendința de a fi subiectivi și de a transpune, uneori, conflictele de pe plan politic în zona istoriografiei.

Înainte de abordarea principalelor elemente identitare care sunt impuse conștiinței colective prin scrisul istoric din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, este necesară o comparație cu ideologia identitară a „generației Mohács”.

Astfel, unele idei fundamentale ale ideologiei identitare vehiculate anterior, cum ar fi vechimea sau dreptul istoric asupra teritoriilor stăpânite, sunt aproape total abandonate întrucât, în noua conjunctură politică, nu mai erau de actualitate. Situația politică a țării nu mai cerea justificarea, cu ajutorul instrumentelor istorice, a stăpânirii noului teritoriu. Istoricii, influențați de situația dezastruoasă a țării, nu

se mai axează pe dispute istorice care aveau drept fundament cele două idei menționate, ci încearcă să surprindă și să impună în interiorul statului proaspăt constituit elementele identitare specifice propriei etnii, mai ales pe acelea care puteau oarecum să sublinieze „superioritatea națiunii maghiare” față de celelalte etnii transilvănene. Istoricii se orientează spre constituirea unei ideologii identitare noi, transilvănene, dar și aceasta este, în esența ei, una nobiliară.

Elementele identitare care se mențin de la „generația Mohács” sunt concepțiile elitiste. Din această cauză, în epoca de care ne ocupăm, ele sunt frecvente și la istorici, datorită provenienței lor din rândurile nobilimii. Astfel, trăsăturile pe care le vom aminti reflectă în primul rând opinia elitelor. Felul în care ei își percepeau propria etnie este un rezultat al „confruntării” (comparării) cu celelalte etnii transilvănene și, nu în ultimul rând, al convingerilor sociale și culturale specifice categoriei sociale din care făceau parte. Convingerile elitiste erau atât de puternic înrădăcinate în mentalitatea acestei categorii încât ajungeau la opinii discriminatoare, chiar și atunci când vorbeau de propria etnie. Istoricii din perioada de care vorbim fac, în cea mai mare parte, o distincție clară între „națiunea maghiară” (referindu-se la nobilime, deținătoarea vechilor privilegii medievale) și restul „poporului”.

De asemenea, chiar și în situația politică a perioadei despre care discutăm, o trăsătură identitară menținută și extrem de promovată se referă la vitejia națiunii maghiare, în primul rând a reprezentanților nobilimii, dar, în unele cazuri, și a unor persoane provenind din categoriile sociale mai modeste. Istoricii simt nevoia să pună accent pe această trăsătură pentru a putea, într-o anumită măsură, atenua impactul înfrângerilor militare de la începutul secolului și incapacitatea evidentă a factorilor de decizie din țară de a găsi o soluție viabilă pentru ieșirea din criza politică a acelor vremuri.

Analizând elementele care au fost preluate din ideologia politică maghiară medievală de către istoriografia din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se poate constata că este vorba, în primul rând, de trăsături identitare, precum vechimea și vitejia, care puteau fundamenta „supremația” națiunii maghiare, în primul rând a nobilimii, față de celelalte etnii. Cele două trăsături amintite par să fi rămas încă de actualitate atât în istoriografie, cât și în rândurile elitelor politice, întrucât le puteau oferi acestora din urmă baza ideologică necesară menținerii puterii și a privilegiilor. În ciuda modificărilor politico-teritoriale din prima jumătate a secolului al XVI-lea, la nivelul organizării sociale nu se constată nicio modificare semnificativă și, în aceste condiții, menținerea unor elemente ale ideologiei „tradiționale” era inevitabilă.

Ce noutăți aduce/impune istoriografia din a doua jumătate a secolului al XVI-lea în privința ideologiei identitare maghiare? În primul rând, lipsește funcția propagandistică a acestei ideologii, în favoarea unei structuri statale maghiare dominante, așa cum a fost, până în prima jumătate a secolului despre care vorbim, Regatul Ungariei. După prăbușirea acestei structuri statale, ideologia identitară avea o șansă de a depăși acea etapă în care se afla cu numai câteva decenii înainte și, în funcție de concepțiile și disponibilitatea elitelor care contribuiau la dezvoltarea/promovarea noilor trăsături identitare, se puteau deschide noi

orizonturi în conturarea unei alte ideologii identitare. Totuși, acest pas nu s-a făcut decât într-o oarecare măsură, așa cum vom vedea în continuare.

Ideologia identitară, conturată de elitele politice și de istoriografie, intră totuși într-o etapă de „diversificare” a principalelor sale elemente și de orientare spre specificul local. Istoricii transilvăneni din a doua jumătate a secolului al XVI-lea par să facă un pas înainte, spre o viziune mai obiectivă și mai cuprinzătoare. Se deschid astfel noi orizonturi în ceea ce privește trasarea unor noi valori/trăsături identitare, context în care specificul transilvănean pare, în multe cazuri, să primeze. Ceea ce se poate constata este că, în ciuda unor eventuale note de subiectivism, care pot apărea atunci când este vorba de autoidentificarea etnică, valorile identitare cuprinse în istoriografia celei de-a doua jumătăți a secolului al XVI-lea sunt mai realiste decât cele ale „generației Mohács”. Ele nu izvorăsc doar din necesități politice, propagandistice, ci și din nevoia de a fundamenta, într-o oarecare măsură, ideologia politică a noului stat apărut pe harta Europei și de a-i surprinde acestuia elementele esențiale, chiar dacă sesizarea acestor elemente se face prin filtrul etniei care deținea pozițiile dominante în politica și administrația statului. De asemenea, se constată o orientare, e drept moderată încă, spre surprinderea unor trăsături identitare ale poporului maghiar în ansamblul său și nu doar pe cele ale nobilimii. Totuși, trăsăturile identitare care se refereau la calitățile nobililor primează încă în istoriografie.

a. Una din trăsăturile identitare care apare în lucrările istorice, atunci când vine vorba de etniile din Transilvania, este aceea că *maghiarii se aseamănă/se înrudesesc cu secuii*, mai ales în ceea ce privește limba și obiceiurile, fără a se exclude unele diferențe între cele două etnii înrudite. La Ștefan Szamosközy⁴⁸, „secuii sunt tot maghiari”⁴⁹, pe când Baranyai Décsi⁵⁰ remarcă înrudirea dintre maghiari și secui:

⁴⁸ Ștefan Szamosközy s-a născut în anul 1565, fiind originar din părțile someșene ale Transilvaniei. Studiile le-a făcut la universitățile din Heidelberg și Padova. În anul 1593 se reîntoarce în Transilvania, spre sfârșitul secolului fiind arhivar la arhiva capitlului din Alba Iulia. La bătălia de la Șelimbăr este în tabăra lui Andrei Báthory, iar după lupta de la Guruslău se refugiază la Sibiu. Principele Ștefan Bocskay l-a numit istoric al curții princiare, lăsându-i prin testament 2500 de florini pentru editarea scrierii sale istorice. Szamosközy își păstrează funcția de istoric al curții și în timpul lui Sigismund Rákóczy. Moartea sa survine la 29 martie 1612. Opera lui cuprinde lucrările *Rerum Ungaricarum libri* (relatează evenimentele din Transilvania și Ungaria din perioada 1566-1586; s-au păstrat patru „cărți” din această lucrare, prima și a treia integral, a doua și a patra doar parțial), *Rerum Transylvanarum Pentades* (se ocupă doar de istoria Transilvaniei; pentasul al cincilea și începutul celui de al șaselea, singurele care s-au păstrat, relatează istoria principatului de la 1588 până în 1599) și *Hebdomades* (s-au păstrat doar părțile a șasea și a șaptea și primele patru cărți dintr-a opta; relatează evenimentele din anul 1603). Vezi Szamosközy 1876-1880; Crăciun 1928.

⁴⁹ „[...] ugyancsak magyar székeleyek [...]” (Szamosközy 1981, p. 25).

⁵⁰ János Baranyai Decsi s-a născut pe la 1560, în comitatul Tolna. Pierzându-și averea în urma ocupației otomane, familia sa s-a refugiat în Transilvania. Studiile universitare le-a făcut în Germania, la Wittenberg (1587-1589). Reîntors în Transilvania, Baranyai Decsi se stabilește la Cluj (1592), apoi la Târgu Mureș (1593), ca profesor. A murit în anul 1601. Lucrarea sa istorică principală, *Commentariorum de rebus Ungaricis*, publicată de Ferenc Toldy, s-a păstrat doar fragmentar (vezi Decsi 1866). Partea păstrată (decada a zecea și primele două cărți din decada a XI-a) acoperă perioada 1592-1598 din istoria Transilvaniei și principelui Sigismund Báthory.

„secuii se trag din huni, cei mai vechi strămoși ai maghiarilor”⁵¹. De remarcat faptul că se mențin încă teoriile clasice din istoriografia maghiară privind originea maghiarilor și a secuilor, înrudirea celor două etnii, precum și concepțiile referitoare la continuitatea huno-maghiară. Astfel, istoricul Ștefan Benczédi Székely⁵² insistă, poate în cea mai mare măsură, asupra acestei teze. Referindu-se la venirea maghiarilor în Panonia și la motivele care i-au determinat pe aceștia să părăsească „Sciția”, el afirmă că, i-a îndemnat:

„În primul rând testamentul lui Chaba, fiul lui Atila, care a plecat de aici și care, atunci când a murit [...] i-a îndemnat să se înmulțească și să ocupe din nou pământul Panoniei și să se răzbune pe dușmanii lui Atila, tatăl său”⁵³.

În privința înrudirii dintre maghiari și secuii, Székely precizează că: „[...] de la moartea lui Atila, până când maghiarii au venit din nou în această țară, au trecut aproape patru sute și douăzeci de ani, dar [în tot acest timp] ei nu i-au uitat pe strămoșii lor”⁵⁴. Cu toate acestea, atunci când doresc să evidențieze virtuțile maghiarilor, acești istorici nu ezită să sublinieze superioritatea lor, inclusiv față de secuii, în ciuda înrudirii și a legăturilor istorice pe care ei înșiși le promovau. Asemănarea maghiarilor cu secuii se face mai degrabă în ceea ce privește originea, limba sau evoluția istorică și mai puțin atunci când vine vorba de virtuți.

b. Maghiarii sunt *cea mai nobilă națiune*⁵⁵, consideră Szamosközy, chiar dacă el se referă în principal la clasa nobiliară. Prin „popor” sau „poporul țării”, el îi desemnează pe cei care aveau putere decizională în Transilvania acelei vremi și nicidecum etnia maghiară, în ansamblul ei. Prin acest mod de a percepe poporul maghiar, el se aliază concepției generale împărtășite de „generația Mohács”, potrivit căreia „poporul” maghiar este, în primul rând, reprezentat de cei care fac parte din categoria nobililor, din așa-numita „comunitate a țării”. Székely, cel care păstrează puternic aceste concepții elitiste cu privire la nobilimea maghiară și în special la personajele marcante ale istoriei maghiare, precizează, referindu-se la căpetenia maghiară Árpád, că „era mai bogat și mai nobil decât ceilalți, făcea parte din neamul lui Atila”⁵⁶. De asemenea, potrivit opiniei sale, Ioan de Hunedoara este „în toate, de o morală potrivită unui voievod”⁵⁷, în timp ce Matia Corvin a fost

⁵¹ „[...] a székelyek a hunoktól, a magyarok legrégebb őseitől származnak [...]” (*Erdély öröksége*, vol. II, p. 118).

⁵² Ștefan Székely (1510-1563) s-a născut la Bențed (Benczéd), în scaunul Odorhei. A făcut studii universitare la Cracovia. A fost dascăl și predicator reformat în diferite localități din Ungaria de Nord. După anul 1550, Székely se află la Kassa și Göncz, ca preot. Opera sa istorică principală este *Krónika ez világnak jeles dolgairól* [Cronică despre evenimentele însemnate ale acestei lumi], apărută în anul 1559 la Cracovia. Lucrarea cuprinde istoria lumii de la „Facere” la anul 1558 (vezi Toldy 1854).

⁵³ „Első, á Chabanac az Atila fiának testamentoma, á ki innét oda ment vala, ki mikoron meghala ...kiszelitte ökököt hog ha megsokasodnak esmét e Pannonianac földét elfoglalnác, es bosszut allananac az ő attianac az Atilának ellenségiről” (Gerézdi 1960, p. 149).

⁵⁴ „[...] mert Atila halalatol fogua, míg esmét a Magyaroc másodsor ez országba ku iouenec, maid neg száz és husz esztendő forgot le, de mind ez altal meeg sem feletközenc el az ő eleikről” (*ibidem*, p. 150).

⁵⁵ „[...] a legnemesebb nemzet [...]” (Szamosközy 1981, p. 18).

⁵⁶ „[...] ki a töbinél kazdagb vala és nemesb, ki az Atila nemzetiből valo vala [...]” (Gerézdi 1960, p. 151).

⁵⁷ „[...] és mindenbe oll erkölcsű, ki fejedelőnhöz illendő vala” (*ibidem*, p. 214).

„[...] de la natură născut pentru a fi conducător, asemeni lui Alexandru cel Mare, pentru că la el se găseau toate lucrurile bune care se potrivesc unui conducător”⁵⁸.

c. Maghiarii sunt *ajutați de Dumnezeu*, încă din cele mai vechi timpuri. Ștefan Székely nu renunță încă, spre deosebire de ceilalți istorici transilvăneni, la a sublinia dreptul istoric al maghiarilor asupra teritoriilor deținute și originea divină a acestui drept, ipoteză moștenită din cronicistica medievală care supralicita această teorie. În cronică sa, el menționează că maghiarii s-au stabilit mai întâi în Transilvania, de unde au trimis sol în Panonia și, văzând bogăția pământului, l-au rugat pe Dumnezeu să le dea acest teritoriu „spre stăpânire veșnică”⁵⁹. Tot el menționează că, printr-un sol, maghiarii i-au cerut căpeteniei care stăpânea anterior Panoniei „să iasă de acolo, deoarece acest pământ le-ar fi fost dat de Aron”⁶⁰. Chiar și politica expansionistă a maghiarilor din secolul al X-lea este asociată cu îndeplinirea voinței divine. Astfel, Székely, relatând o discuție ipotetică între regele german Otto cel Mare și prizonierii maghiari, după înfrângerea acestora din urmă la Lechfeld, la întrebarea regelui privind motivele pentru care ei atacă lumea creștină, aceștia au răspuns: „noi suntem biciul răzbnător al lui Dumnezeu, de aceea ne veți putea prinde doar atunci când vom înceta noi să vă mai deranjăm”⁶¹.

d. De departe, cea mai des subliniată trăsătură identitară în istoriografia maghiară din secolul al XVI-lea este *vitejia/curajul în luptă*, menținându-se încă linia tradițională inaugurată de istoriografia medievală când, în opoziție cu toate națiunile din jur, calitățile militare ale maghiarilor erau prezentate ca fiind superioare oricărui alt popor. De fapt, această trăsătură identitară are și un puternic rol propagandistic, întotdeauna vitejia maghiarilor fiind subliniată în opoziție cu cea a dușmanilor sau vecinilor lor. În secolul amintit, atunci când rolul de mare putere a Ungariei a dispărut, iar evenimentele politice și militare nu erau deloc favorabile maghiarilor, elogierea calităților militare persistă pe plan istoriografic. Totuși, țara fiind lipsită de o personalitate marcantă, un conducător, care să fi putut rezolva situația dificilă pe care o traversa, lucrările istoriografice elogiază mai rar vitejia conducătorilor și, mai degrabă, vitejia, curajul în luptă, virtuțile unor persoane provenind din rândurile vechii aristocrații maghiare⁶², fiind încă foarte puternică opinia conform căreia acestora le revine rolul decisiv în făurirea istoriei. Comunitatea nobililor apare în istoriografie ca fiind singura interesată de salvarea țării. Unii istorici glorifică faptele vitejești ale unor conducători din secolele anterioare, situându-i în antiteză cu cei care conduceau țara în perioada în care trăiau ei și care erau lipsiți de virtuțile militare ale predecesorilor. Maghiarii erau „cei mai viteji și cei mai dornici de glorie”⁶³, menționează Francisc Forgách⁶⁴ atunci

⁵⁸ „[...] természet szerint fejedelemsigre születec, mint eg nag Sandor, mert ebbe valanac mind a ioszagoc á kic á fejedelmbe kiuantatnak” (*ibidem*, p. 216).

⁵⁹ „[...] örök birodalmul [...]” (*ibidem*, p. 151).

⁶⁰ „[...] a földről ki menne, mert a földet nekic arron atta volna [...]” (*ibidem*).

⁶¹ „Mondanac azok mi vagiunc istennec bosszu allo oston, azert akkor fogatunk mi meg tú tölletök, mikoron mi meg szününk tikteköt háborgatn” (*ibidem*, p. 153).

⁶² Brezeanu 2002, p. 167-169.

⁶³ „[...] a legvitézebbek, s leginkább dicsőségre vágyok voltak [...]” (*Erdély öröksége*, vol. I, p. 92).

⁶⁴ Francisc Forgách (1535-1577) era originar din Ungaria Apuseană, născut dintr-o familie nobiliară cu orientări vădit protestante. La sfaturile lui Nicolaus Olahus, Forgách studiază medicina la Padova,

când vorbește despre atacul turcilor asupra Timișoarei. Cele mai dese referiri în acest sens le găsim atunci când istoricii vorbesc despre reprezentanții nobilimii, aceștia fiind frecvent catalogați ca fiind „curajoși”, „distingși”, „viteji în luptă” și care, din dragoste și devotament față de țară, sublinia Eustațiu Gyulaffi⁶⁵, „înfruntă cu curaj moartea”⁶⁶. La fel ca și nobilii, însuși principele Sigismund Báthory este „curajos și cu suflet mare”⁶⁷, după cum îl caracterizează Décsi. Eventualele înfrângeri sunt puse pe seama unor factori independenți de voința conducătorilor, așa cum aflăm din cronica lui Székely, care, referindu-se la înfrângerea lui Ludovic de Anjou în Țara Românească, precizează că „[...] a fost înfrânt pentru că nu s-a aflat acolo el în persoană”⁶⁸. Înfrângerile sunt în așa fel prezentate încât să nu afecteze imaginea creată despre maghiari și vitejia lor: „Cu toate că în armata turcească paguba a fost mai mare decât în cea a regelui, victoria a aparținut turcilor”⁶⁹, afirmă Székely în legătură cu bătălia de la Varna (1444). De asemenea, înfrângerea de la Mohács o pune pe seama faptului că regele Ungariei s-a aflat în inferioritate numerică față de armata turcească: „Pentru că s-a apărut cu doar douăzeci și cinci de mii de oameni în fața a aproape cincizeci de mii”⁷⁰. Istoricul Szamosközy insistă mult mai amănunțit pe virtuțile militare specifice poporului maghiar: maghiarii „nu se sperie de pericolul care îi pândește și s-au lăsat conduși mai ales de inteligența asociată cu curajul și măreția sufletească”⁷¹, luptătorii maghiari și germani „întrecându-se unii cu alții în vitejie”⁷², atunci când au trebuit să lupte cu turcii la Oradea. De asemenea, trupele maghiare au „conducători și

intrând apoi în serviciul Habsburgilor. În anul 1556, Ferdinand I de Habsburg asigură numirea sa ca episcop al Oradei. Nemulțumit de atitudinea defensivă în fața otomanilor a lui Maximilian II, Forgách părăsește curtea imperială la sfârșitul anului 1569, optând pentru curtea princiară de la Alba Iulia a lui Ioan Sigismund. Noul principe al Transilvaniei, Ștefan Báthory, îi solicită în mod oficial să elaboreze o istorie a evenimentelor din Ungaria și Transilvania, cunoscându-i preocupările mai vechi pe această linie. În anul 1575, Francisc Forgách pleacă definitiv în Italia pentru tratament medical, continuând să lucreze până la sfârșitul vieții (1577) la opera sa istorică. Lucrarea lui, *De statu Reipublicae Hungaricae commentarii, quibus accessere nonnulla etiam principum gesta* (sub titlul *Magyar történetje 1540-1572* [Istoria maghiară 1540-1572], a fost publicată de Francisc Forgách și Miklós Istvánffy în *Monumenta Hungaria Historica. Scriptores*, vol. XVI, Pest, 1866). Compusă din douăzeci și două de cărți (capitole), lucrarea relatează, în proporții aproximativ egale, evenimentele din Ungaria habsburgică și din Transilvania princiară.

⁶⁵ Eustațiu Gyulaffi, născut în anul 1557, era originar din Ungaria de Vest. Studiile le-a început la Viena, în 1573. S-a stabilit în Transilvania în anul 1579, împreună cu familia. A fost secretar al lui Sigismund Báthory din 1581 și până la plecarea principelui din Transilvania. A murit în anul 1605 sau 1606. „Însemnările” sale, deși nu s-au păstrat în întregime, sunt, alături de cele ale lui Szamosközy, cele mai importante cu privire la realitățile politice și etnice ale Transilvaniei și țărilor române de la cumpăna celor două secole (vezi *Gyulaffi Lestár* 1881, p. 12-47; *Gyulaffi Lestár* 1894, p. 18-80).

⁶⁶ „Es nagy bátran megy az halálra [...]”, preciza Gyulaffi, referindu-se la moartea lui Ioan Gálfi (*Gyulaffi Lestár* 1881, p. 29).

⁶⁷ „[...] bátor és magasztos lélekkel [...]” (*Erdély öröksége*, vol. II, p. 121).

⁶⁸ „[...] de ot meg veretec, mert szemül’ szerint ot nem vala” (Gerézdi 1960, p. 192).

⁶⁹ „Holot iol lehet a Törökbe nagiób kar lön, hog nem mint a kiral nepebe, de mind ez által a gjozedelóm a Töröknecc alla” (*ibidem*, p. 206).

⁷⁰ „Mert csak huszan öt ezer emberrel mene szembe a harmad fel száz ezer emberrel” (*ibidem*, p. 229).

⁷¹ „[...] mégsem ijedtek meg a fenyegető veszélytől, és inkább az okossággal párosult, bátor és kiváló lelki nagyságot választották vezetőjükül” (Szamosközy 1981, p. 112).

⁷² „[...] vitézségben egymással vetélkedvén [...]” (*ibidem*, p. 134).

soldați cu mare experiență în războaie, excelent pregătiți și antrenați pentru luptă⁷³ și sunt „curajoase și excelent înarmate”⁷⁴ în lupta cu armata Țării Românești, condusă de Mihai Viteazul. Tabăra maghiară „nu a dus lipsă de hotărâri înțelepte, nu a lipsit îndrăzneala în război, nici curajul, atunci când au trebuit să lupte”⁷⁵.

e. *Oamenii de rând nu sunt făcuți pentru luptă.* Oamenii de rând, în încercarea de a se refugia din calea turcilor care au atacat Oradea „și-au târât după ei [...] familiile, care nu erau apte pentru război”, întrucât ei „nu se pricepeau la război”⁷⁶, precizează Szamosközy. Mențiunile privind categoriile sociale modeste din societatea transilvăneană sunt mai puține în istoriografia secolului al XVI-lea. Activitățile practicate de aceștia, în primul rând agricultura și meșteșugurile, i-au îndepărtat de cariera militară, rezervată în special reprezentanților nobilimii. Astfel, în lipsa unor activități militare asemănătoare nobilimii, implicarea lor în evenimente militare este redusă, uneori chiar neînsemnată. Lipsiți de virtuți militare și de o contribuție consistentă la apărarea țării, ei nu sunt atât de utili țării precum nobilii, susțin istoricii maghiari ai vremii.

f. Totuși, contribuția economică a populației de rând din satele și orașele transilvănene este apreciată de istorici, în principal de Szamosközy, în opera căruia sunt mai multe referiri în acest sens. Astfel, *maghiarii sunt cinstiți, inteligenți, gospodari*, mai ales atunci când istoricul îi compară cu alte popoare din sud-estul Europei. Sunt „omenoși, înțelepți, ageri, femeile sunt extrem de frumoase, reprezentanții fiecărui gen și vârstă au gândirea nobilă, sunt comercianți iscusiți (...)”⁷⁷, spune el despre locuitorii din Oradea.

g. *Maghiarii ardeleni locuiesc în locurile cele mai de seamă și în cetăți*⁷⁸, afirmă preotul iezuit Szantó, subliniindu-se astfel superioritatea acestora față de oricare dintre etniile care populau Transilvania. Istoricul Szamosközy se arată a fi mult mai obiectiv atunci când se referă la situația economico-socială a maghiarilor, mai ales a celor din mediul rural. El face o distincție între locuitorii din mediul urban și cei din mediul rural și se dovedește, uneori, a fi destul de critic, atunci când vorbește despre decăderea așezărilor rurale și înapoierea față de orașe: „[...] întâlnim doar barbarie, mizerie, nepăsare, prostie, neglijență, înapoiere: același tip de oameni pe care odinioară grecii și latinii îi numeau barbari, iar secolele următoare păgâni”⁷⁹, aspecte care nu puteau trece neobservate de un istoric format în mediul urban din Italia. De asemenea, locuitorii din sate, în general cei de condiție modestă, sunt

⁷³ „[...] nagy haditapasztalattal rendelkező, kitűnően képzett és harcedzett vezetők és katonák [...]” (*ibidem*, p. 210).

⁷⁴ „[...] kitűnően felszerelt, bátor csapat [...]” (*ibidem*, p. 245).

⁷⁵ „[...] nem volt hiány bölcs elhatározásban, nem hiányzott az elszántság a hadviselésben, sem a bátorság amikor harcolni kellett” (*ibidem*, p. 216).

⁷⁶ „[...] magukkal hurcolták harcra nem termett családjukat [...]”; „azok nem értettek a háborúskodáshoz” (*ibidem*, p. 118-119).

⁷⁷ „[...] emberségesek, értelmesek és mozgékonyak, asszonyai gyönyörű szépek, mindegyik nem és kor képviselői nemes gondolkodásúak, tehetős kereskedők” (*ibidem*, p. 116).

⁷⁸ „[...] a főbb helyeken és várakban laknak az erdélyi magyarok” (*Erdély öröksége*, vol. I, p. 149).

⁷⁹ „[...] a fálusi fészkekben csak merő barbárságot, piszkot, tunyaságot, ostobaságot, elhanyagolt külsőt, paraszti elmaradottságot találunk: tisztára olyan embereket akiket valamikor a görögök és latinusok barbároknak, a későbbi századok pedig pogányusoknak mondtak” (Szamosközy 1981, p. 423).

superstițioși și cred în miracole, aspecte criticate de istoric. De remarcat totuși faptul că el oferă imagini contradictorii despre viața rurală și poporul de rând din Transilvania, în funcție de conjunctura politică în care face mențiunile respective. Atunci când vorbește despre înapoierea culturală a omului de rând față de nobilime, critică lipsa de educație a primilor, dar folosește cuvinte de laudă atunci când prezintă pericolele la care erau expuși locuitorii, în momentul diferitelor invazii străine.

h. Acest mod de viață și specificul dezvoltării economice a spațiului în care trăiau i-au determinat pe maghiari să se preocupe mai puțin de știință și cultură. Astfel, *ei nu sunt foarte culti*, reiese din spusele lui Szamosközy. Vorbind de dobândirea unei înalte demnități de către nobilul maghiar István Josika, istoricul arată că, în ceea ce privește cunoașterea „științelor respectabile”, „oamenii de frunte maghiari rareori sunt înzestrați” cu această calitate⁸⁰.

i. Maghiarii sunt *ospitalieri cu străinii*. În cazul acestei trăsături identitare trebuie remarcat faptul că ea se referă la cei cu care maghiarii au intrat în contact în urma unor relații diplomatice și nu la cei cu care conviețuiau, respectiv români sau sași, și despre care nu există mențiuni în lucrările istoriografice că ar fi „străini”. În opinia istoricilor, cursul istoriei i-a determinat pe maghiari să intre în contact cu diferite etnii străine, ei ajungând astfel să îi accepte pe cei din urmă (chiar dacă în unele cazuri acceptarea acestor străini s-a dovedit a fi nefastă). Vorbind critic despre pozițiile importante în care au ajuns diferiți italieni la curtea lui Sigismund Báthory, Szamosközy afirmă că maghiarii „s-au obișnuit să fie binevoitori și amabili cu străinii”⁸¹, dar acest fapt a ajuns să fie în detrimentul lor, deoarece italienii au fost cei care l-au convins pe principe să acționeze cu nesăbuință și să renunțe la conducerea țării. Această informație vine să contrazică imaginea unei societăți maghiare închise, în care străinii nu erau văzuți cu ochi buni, percepție pe care și-au format-o unii călători străini care au cunoscut realitățile din Transilvania⁸².

j. Maghiarii sunt un popor *liber, care trăiește pe baza unor legi străvechi*, în ciuda vicisitudinilor istoriei, care au adus schimbări în statutul lor. Ei sunt un „popor cu o libertate de neștirbit”⁸³, afirmă Szamosközy, evident cu referire la nobilimea maghiară. Oamenii de rând, mai ales țărani, nu se bucură de aceste libertăți, nefiind beneficiarii unor legi străvechi, asemeni vechii aristocrației maghiare. Astfel, el deplânge soarta nobililor devotați lui Sigismund Báthory, care urmau să suporte furia lui Rudolf II, după plecarea principelui din țară: „toată lumea era amărâtă, că oameni liberi, care pe baza unor legi și obiceiuri străvechi erau invulnerabili”⁸⁴ urmau să plătească pentru greșeala principelui. În conjunctura politică nefavorabilă prin care trecea Transilvania, nu lipsesc din operele istoricilor remarci privind

⁸⁰ „[...] nagyban hozzájárult a tisztos tudományok nem közönséges ismerete, ami pedig ritkán ékesíti a magyarországi főembereket” (*ibidem*, p. 11).

⁸¹ „[...] megszokták, hogy az idegenekkel szívélyesen és nyájasan éljenek együtt” (*ibidem*, p. 19).

⁸² *Vezi Tatar* 2011, p. 129.

⁸³ „csorbíthatatlan szabadságú nép” (Szamosközy 1981, p. 144).

⁸⁴ „[...] mindenki azon kesergett, hogy szabad embereket, akik ősi törvény alapján, bevett jog szerint sérthetetlenek [...]” (*ibidem*, p. 35-36).

soarta „bieteii națiunii maghiare”⁸⁵, care, deși ocrotită de Dumnezeu⁸⁶, este atacată și jefuită de armatele marilor puteri vecine⁸⁷. Totuși, sintagma „biata națiune maghiară” desemnează, și de această dată, reprezentanții nobilimii, nicidecum societatea maghiară în ansamblul ei.

j. În opoziție cu toate celelalte popoare cu care au intrat în contact, maghiarii, în primul rând nobilii, sunt considerați de istoricii secolului al XVI-lea ca fiind „cei mai devotați”⁸⁸, „distingși”⁸⁹, „conștiincioși”⁹⁰. De exemplu, unul dintre nobilii pe care principele Báthory l-a trimis ca sol la Mihai Viteazul era o persoană cu „caracter ireproșabil și cu sufletul curat”⁹¹, în timp ce nobilul Gáspár Kornis este amintit de Szamosközy ca „impunătorul, bogatul și inteligentul nobil”⁹². Caracterizări precum cele menționate anterior vin să sublinieze virtuțile nobililor, în încercarea de a compensa lipsa unor conducători marcanți și de a atenua efectele fondului politic instabil. Nobilimea maghiară, care controlează destinele statului, este prezentată ca fiind unica interesată de binele țării, singura care posedă virtuțile vechii nobilimi maghiare și ea este cea care încearcă să scape țara de pericolele care o pândesc din partea celor două mari puteri din jur, Imperiul Habsburgic și cel Otoman. Istoricul Szamosközy dă dovadă totuși de obiectivitate și adoptă o atitudine critică la adresa nobilimii, dar numai atunci când ia partea principelui Andrei Báthory. El condamnă dezinteresul nobililor strănși în tabăra de la Sebeș, care nu conștientizau pericolul la care era expusă țara și criticau mobilizarea decretată de principe. Acești nobili, „care aveau gura mai mare decât curajul”⁹³, născociau defecte principelui și, „obosiți de atâta trândăvie și pierzându-și judecata, nu aveau respect nici față de demnitatea principelui, nici față de autoritatea consilierilor săi”⁹⁴.

Istoricii din secolul al XVI-lea la care facem referire, nevoiți să prezinte situația dezastruoasă în care se afla țara, nu s-au putut rupe total de concepțiile cronisticii medievale. În acest context, se perpetuează ideea conform căreia

⁸⁵ Teza aceasta este prezentă, printre altele, la istoricul maghiar Ioan Gálfi. (Familia sa de mici nobili, originară din Ungaria, s-a stabilit în scaunul Arieș. Aici, la Lunca Mureșului, s-a născut Ioan Gálfi. Nu se cunosc date despre studiile sale. Inițial, s-a aflat în slujba cancelarului transilvănean Mihály Csáki, pentru ca apoi să intre în slujba lui Cristofor Báthory. A fost înnobilit în anul 1577. În timpul lui Cristofor Báthory, a fost jude regal în scaunul Arieș. Ioan Gálfi s-a ocupat de educația lui Sigismund Báthory, fiind consilier și mareșal al curții princiare. A fost executat în anul 1593, acuzat de implicare în complot contra principelui). „Autobiografia” sa, *Gálfi Jánosnak rabságában készített önéletirata* [Autobiografia lui Ioan Gálfi scrisă în timpul întemnițării lui], a rămas neterminată.

⁸⁶ *Gálfi János* 1837, p. 79.

⁸⁷ *Gyulaffi Lestár* 1881, p. 32.

⁸⁸ „[...] igen hűségesek voltak” (*Erdély öröksége*, vol. I, p. 87). Teza acesta aparține istoricului Francisc Forgách (1535-1577).

⁸⁹ „[...] a fejedelem [...] kiváló pompával, s előkelő emberekből álló ragyogó lovassággal azonnal élébe vonult”, susține Décsi (*Erdély öröksége*, vol. II, p. 108).

⁹⁰ „[...] öntudatos nép” (Szamosközy 1981, p. 145).

⁹¹ „[...] folttalan jellemű és tiszta lelkű ember” (*ibidem*, p. 198).

⁹² „[...] a tekintélyes, dúsgazdag és bölcs főrend [...]” (*ibidem*, p. 202).

⁹³ „[...] akiknek nagyobb volt a szájuk mint a bátorságuk [...]” (*ibidem*, p. 191).

⁹⁴ „[...] a semmittevésbe belefáradva és jozan eszüket elveszítve nem tisztelték sem a fejedelem méltóságát, sem tanácsosainak tekintélyét” (*ibidem*).

suferințele prin care trece țara se datorează străinilor⁹⁵, în fața acestora nobilimea („națiunea”) dovedindu-se neputincioasă. Din acest motiv, istoricii, care nu erau în totalitate independenți de sfera politică, nu conțin să elogieze calitățile, virtuțile nobilimii maghiare, în antiteză cu cele ale vecinilor sau a oricărui popor care îi ataca.

Trăsăturile identitare pe care le-am amintit mai sus și pe care istoricii le atribuie etnicii maghiare au menirea de a sublinia superioritatea acesteia față de popoarele din jur. Elementele identitare care se referă la vitejia, caracterul nobil, precum și la existența unor legi străvechi după care se guvernează societatea maghiară s-au menținut din vechea ideologie a „generației Mohács”, contribuind la crearea constructului statal transilvănean, care, în secolul al XVI-lea, încă este dominat de un puternic spirit nobiliar⁹⁶. Ele nu puteau fi abandonate cu ușurință, deoarece, pentru societatea nobiliară maghiară și apoi transilvăneană, s-au dovedit a fi deosebit de utile. Elementele identitare noi apăreau greu, în primul rând datorită faptului că istoriografia a rămas încă apropiată de sfera politicului, atât din punct de vedere al celor care o creau, respectiv reprezentanții elitei nobiliare transilvănene, cât și din punctul de vedere al principalelor sale idei.

În acest context, ideologia identitară a „generației Mohács” a reprezentat punctul de pornire pentru crearea ideologiei identitare transilvănene, aceasta din urmă preluând câteva elemente naționaliste, iluzorii și retrograde, la care nu părea să renunțe nici după modificările politice survenite în țară. Elementele identitare care sunt noi în istoriografia secolului al XVI-lea sunt mult mai puțin sistematizate și apar oarecum confuz în operele istoricilor.

Transylvanian Hungarians in the 16th Century Hungarian Language Historiography from Transylvania: Mirror Images

(Abstract)

In the second half of the 16th century in Transylvania, through the contribution of certain Hungarian scholars, most of them state officials, a Hungarian language historiography took shape. This new historical work functioned in parallel with a Hungarian historiography of older Latin traditions, scholarly, exclusive and elitist par excellence. This Transylvanian historiography of the Hungarian language fitted in with the efforts of the Hungarian cultural elite in Transylvania to build an ideology of identity in line with Hungary's political aspirations. The historiography moved some of the classical ideological tenets of Hungarian identity into the background and continued to highlight others. In both cases, the approach served to promote the thesis of superiority and political legitimacy in relation to other ethnic groups politically engaged in the construction of a new Transylvanian state order. Some of the key assertions made by the Hungarian authors were that the Transylvanian Hungarians were the most noble nation in Transylvania; that the Hungarians were similar/ related to the Szeklers by language and origin, but superior to them in virtue; that in all their significant historic achievements, the Hungarians had been under divine protection; that the Hungarians were a free people, living according to ancient laws; that Hungarians were honest, intelligent, hardworking and valiant in battle; that Hungarians lived in the most important places, such as inside citadels; and they although they were not very educated they were hospitable to strangers.

⁹⁵ Tătar 2011, p. 131.

⁹⁶ *Ibidem*.

Abrevieri bibliografice

- Brezeanu 2002 - Stelian Brezeanu, *Identități și solidarități medievale. Controverse istorice*, București, 2002.
- Călători străini* 1968 - *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dresca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1968.
- Călători străini* 1969 - *Călători străini despre Țările Române*, vol. II, îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dresca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1969.
- Călători străini* 1971 - *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, îngrijit de Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dresca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1971.
- Capoianu 2000 - Maria Capoianu, *Nicolaus Olahus europeanul*, București, 2000.
- Crăciun 1928 - Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566-1608*, Cluj, 1928.
- Decsi 1866 - János Baranyai Decsi, *Magyar történetje 1592-1598*, Monumenta Hungaria Historica. Scriptores, vol. XVII, Pesta, 1866.
- Drăgan 1944 - Tudor Drăgan, *La doctrine juridique de la couronne hongroise*, Sibiu, 1944.
- Engel 2006 - Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale. 895-1526*, Cluj-Napoca, 2006.
- Erdély öröksége* - *Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről 1572-1602*, vol. I-II, Budapest, 1993.
- Gálfi János* 1837 - *Gálfi Jánosnak rabságában készített önéletirata*, în József Kemény, István Nagyajtai Kovács (red.), *Erdélyország történeti tára*, vol. I, Cluj, 1837, p. 28-39.
- Gerézdi 1960 - Rabán Gerézdi, *Székely István. Krónika ez világnak jeles dolgairól, Craconia, 1559*, Bibliotheca Hungarica Antiqua, III, Budapest, 1960.
- Gyulaffi Lestár* 1881 - *Gyulaffi Lestár fõljegyzései*, Monumenta Hungaria Historica. Scriptores, vol. XXXI, Budapest, 1881.
- Gyulaffi Lestár* 1894 - *Gyulaffi Lestár fõljegyzései*, Monumenta Hungaria Historica. Scriptores, vol. XXXII, Budapest, 1894.
- Lăzărescu 1986 - George Lăzărescu, *Un umanist român și relațiile cu umanistii occidentali*, în *AnUB-LLS*, XXXV, 1986, p. 10-15.
- Lupaș 1941 - Ioan Lupaș, *Mitul sacrei coroane și problema transilvană*, în *SCCI*, vol. III, 1941, p. 294-305.
- Oláh Miklós* 1875 - Arnold Ipolyi (ed.), *Oláh Miklós, Levelezése*, Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria, vol. XXV, Budapest, 1875.
- Olahus* 1936 - Nicolaus Olahus, *Hungaria, Athila*, Budapest, 1936.
- Olahus* 1974 - *Nicolaus Olahus. Corespondența cu umanistii batavi și flamanzi*, studiu introductiv, note, antologie și bibliografie de Corneliu Albu, București, 1974.
- Olahus* 2002 - Nicolaus Olahus, *Ungaria. Atila*, traducere, cuvânt înainte și note de Antal Gyöngyvér, Iași, 2002.
- Prodan 1967 - David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, 1967.
- Sienerth 1989 - Stefan Sienerth, *Beiträge zur rumäniendeutschen Literaturgeschichte*, Cluj-Napoca, 1989.
- Szamosközy 1876-1880 - István Szamosközy, *Történeti maradványai*, vol. I-IV, ed. Sándor Szilágyi, Monumenta Hungaria Historica. Scriptores, vol. XXI, XXVIII-XXX, Budapest, 1876-1880.
- Szamosközy 1981 - István Szamosközy, *Erdély története (1598-1599, 1603)*, Budapest, 1981.

- Szegedi 2006 - Edit Szegedi, *Tradiție și inovație în istoriografia săsească între baroc și iluminism*, Cluj-Napoca, 2006.
- Szűcs 1999 - Jenő Szűcs, *Popoarele Ungariei medievale, în Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară: momente din istoria Transilvaniei apărute în revista História*, Miercurea Ciuc, 1999, p. 45-65.
- Tătar 2011 - Octavian Tătar, *Transilvania identitară. Transilvania subiectivă (secolele XV-XVI)*, Cluj-Napoca, 2011.
- Teodor 1995 - Pompiliu Teodor, *Nicolaus Olahus - istoric umanist*, în Nicolae Bocșan (coord.), *David Prodan. Puterea modelului*, Cluj-Napoca, 1995, p. 58-64.
- Toldy 1854 - Ferenc Toldy, *Székely István. Magyar Kronikája 1558*, în *Nemzeti Könyvtár*, III, Pest, 1854, p. 1-66.
- Tonk 1994 - Alexandru Tonk, *Carierea unui intelectual în secolul al XVI-lea. Drumul lui Nicolaus Olahus spre scaunul episcopal*, în Ioan Chiorean (ed.), *De la umanism la iluminism*, Târgu Mureș, 1994, p. 7-14.
- Trócsányi 1999 - Zsolt Trócsányi, *Trei popoare, trei națiuni, patru religii*, în *Transilvania văzută în publicistica istorică maghiară: momente din istoria Transilvaniei apărute în revista História*, Miercurea Ciuc, 1999.
- Umanistul Nicolaus Olahus* 1968 - *Umanistul Nicolaus Olahus (Nicolae Românu) (1493-1568)*, texte alese, studiu introductiv și note de I. S. Fîru și C. Albu, București, 1968.
- Verancsics 1857 - Antal Verancsics, *Összes munkái*, vol. I, *Történelmi dolgozatok deák nyelven 1490-1551*, vol. II, *Történelmi dolgozatok magyar nyelven 1504-1556*, Monumenta Hungariae Historica. Magyar Történelmi Emlékek, Második osztály: Irók, vol. II-III, Pesta, 1857.

Cuvinte-cheie: Transilvania, secolul al XVI-lea, istoriografia de limbă maghiară, ungurii ardeleni, imagini identitare.

Keywords: Transylvania, the 16th century, Hungarian language historiography, Transylvanian Hungarians, identity images.

LISTA ABREVIERILOR

AAR-SI	- Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice. Academia Română. București.
AAust	- Archaeologia Austriaca, Beiträge zur Paläanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs. Wien.
AB	- Altarul Banatului. Arhiepiscopia Timișoarei și Caransebeșului și Episcopia Aradului. Timișoara.
ActaArchCarp	- Acta Archaeologica Carpathica. Cracovia.
ActaArchHung	- Acta Archaeologica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca.
ActaMP	- Acta Musei Porolissensis. Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.
ActaPal	- Acta Paleobotanica. Polish Academy of Sciences. Krakow.
AÉ	- Archaeologiai Értesítő a Magyar régészeti, művészettörténeti és éremtani társulat tudományos folyóirata. Budapest.
AHA	- Acta Historiae Artium. Akadémiai Kiadó. Budapest.
AIIC(N)	- Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț”. Cluj-Napoca.
AIAC	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj. Cluj-Napoca (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „George Bariț”).
AIIAI/AIIX	- Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași. (din 1990 Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” Iași).
AISC	- Anuarul Institutului de Studii Clasice. Cluj.
AJA	- American Journal of Archaeology. New York.
AJPA	- American Journal of Physical Anthropology. The Official Journal of the American Association of Physical Anthropologist. Baltimore.
Almanahul graficeii române	- Almanahul graficeii române. Craiova.
Aluta	- Aluta. (Studii și comunicări - Tanulmányok és Közlemények). Sfântu Gheorghe.
AnB	- Analele Banatului (serie nouă). Timișoara.
Angustia	- Angustia. Muzeul Carpaților Răsăriteni. Sfântu Gheorghe.
Antaeus	- Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
AnthAnzeiger	- Anthropologischen Anzeiger. Journal of Biological and Clinical Anthropology.
Antiquity	- Antiquity. A Quarterly Review of World Archaeology. York.
AnUB-LLS	- Analele Universității din București - Limba și literatura străină. Universitatea din București.
AO	- Arhivele Olteniei. Craiova; serie nouă (Institutul de Cercetări Socio-Umane. Craiova).

AP	- Annales de Paléontologie. L'Association paléontologique française.
APR	- Acta Palaeontologica Romaniae. Romanian Society of Paleontologists. Bucharest.
Apulum	- Apulum. Acta Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.
Archaeologia Bulgarica	- Archaeologia Bulgarica. Sofia.
Archaeometry	- Archaeometry. Research Laboratory for Archaeology & the History of Art. Oxford.
ArchMühely	- Archeometriai Mühely. Budapest.
Arheologia	- Archeologia. Organ na Archeologičeskija Institut i Muzei pri Bulgarskata Akademija na Naukite. Sofia.
ArkhSb	- Arkheologičeskij sbornik. Muzey Ermitazh. Moskva.
AS	- American Studies. Mid-America American Studies Association. Cambridge (USA).
ASS	- Asian Social Science. Canadian Center of Science and Education. Toronto.
ASUAIC-L	- Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (serie nouă). Secțiunea IIIe. Lingvistică. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
AT	- Ars Transilvaniae. Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca. Cluj-Napoca
ATS	- Acta Terrae Septemcastrensis. Sibiu.
AUASH	- Annales Universitatis Apulensis. Series Historica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
AUASP	- Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica. Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia.
AUCSI	- Analele Universității din Craiova. Seria Istorie. Universitatea din Craiova.
Australiada	- Australiada: A Russian Chronicle. New South Wales. Woy Woy (Australia).
AUVT	- Annales d'Université „Valahia” Târgoviște. Section d'Archéologie et d'Histoire. Universitatea Valahia din Târgoviște.
AVSL	- Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. Sibiu.
BA	- Biblioteca de arheologie. București.
Banatica	- Banatica. Muzeul de Istorie al județului Caraș-Severin. Reșița.
Balcanica	- Balcanica. Annuaire de l'Institut des Études Balkaniques. Belgrad.
BAMNH	- Bulletin of the American Museum of Natural History. American Museum of Natural History. New York.
BAR	- British Archaeological Reports (International Series). Oxford.
BB	- Bibliotheca Brukenthal. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BCMI	- Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice / Buletinul Comisiei Monumentelor istorice. București.

BerRGK	- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts. Frankfurt am Main.
BF	- Bosporskij fenomen. Gosudarstvennyj Ermitazh Sankt-Peterburg.
BGSG	- Bulletin of the Geological Society of Greece. Geological Society of Greece. Patras.
BHAB	- Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica. Muzeul Banatului Timișoara.
BI	- Bosporskie issledovanija. Krymskoe Otdelenie Instituta Vostokovedenija, Nacional'na akademija nauk Ukraini. Simferopol, Kerch.
BMA	- Bibliotheca Musei Apulensis. Muzeul Național al Unirii Alba Iulia.
BMAntiq	- Bibliotheca Memoriae Antiquitatis. Piatra Neamț.
BMN	- Bibliotheca Musei Napocensis. Muzeul de Istorie a Transilvaniei. Cluj-Napoca.
BMS	- Bibliotheca Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica”. Sebeș.
BOR	- Biserica Ortodoxă Română. Patriarhia Română. București.
BospCht	- Bosporskie chtenija. Bospor Kimmerijskij i varvarskij mir v period antichnosti i srednevekov'ja. Militaria. Krymskoe Otdelenie Instituta Vostokovedenija. Nacional'na akademija nauk Ukraini. Simferopol, Kerch.
Das Börsenblatt	- Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel-Frankfurter Ausgabe. Börsenverein des Deutschen Buchhandels. Frankfurt pe Main.
Br J Ind Med	- British Journal of Industrial Medicine. London.
Brukenthal	- Brukenthal. Acta Musei. Muzeul Național Brukenthal. Sibiu.
BTh	- Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
București	- București. Materiale de istorie și muzeografie. București.
Bucureștii vechi	- Bucureștii vechi. Buletinul Societății Istorico-Arheologice. București.
BUS	- Birka Untersuchungen und Studien. Stockholm.
CA	- Current Anthropology. University of Chicago.
Caietele ASER	- Caietele ASER. Asociația de Științe Etnologice din România. București.
Carpica	- Carpica. Complexul Muzeal „Julian Antonescu” Bacău.
CCA	- Cronica cercetărilor arheologice. București.
CCJ	- Chemistry Central Journal. London.
Cele Trei Crișuri	- Cele Trei Crișuri. Oradea.
Cetatea Bihariei	- Cetatea Bihariei. Institutul de Istorie și Teorie Militară din București, Secția Teritorială Oradea.
CIRIR	- Cercetări istorice. Revistă de istorie românească. Iași.
CL	- Cercetări literare. Universitatea București.
Codrul Cosminului	- Codrul Cosminului, seria nouă. Analele Științifice de Istorie, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava.
ComȘtMediaș	- Comunicări Științifice. Mediaș.
ConspNum	- Conspicte numismatice. Chișinău.

Conviețuirea-Együttélés	- Conviețuirea-Együttélés. Catedra de limbă și literatura română a Institutului Pedagogic „Juhász Gyula”, Szeged.
Corviniana	- Corviniana. Acta Musei Corvinensis. Hunedoara.
CPF	- Cahiers des Portes de Fer. Beograd.
CretaceousRes	- Cretaceous Research. Elsevier.
Crisia	- Crisia. Culegere de materiale și studii. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea.
CRP	- Comptes Rendus Palevol. Comptes Rendus de l'Académie des Sciences France.
Cultura creștină	- Cultura creștină. Publicație apărută sub egida Mitropoliei Române Unite cu Roma Greco-Catolică și a Facultății de Teologie Greco-Catolice din Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, Departamentul Blaj.
Dacia	- Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie. București, I, (1924) - XII (1948). Nouvelle série: Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. București.
Dări de seamă	- Dări de seamă ale ședințelor. Paleontologie. Institutul Geologic al României. București.
DB	- Drevnosti Bospora. Rossiyskaya Akademiya Nauk. Moskva.
De Antiquitate	- De Antiquitate. Asociația Virtus Antiqua. Cluj-Napoca.
DFS	- Deutsche Forschung im Südosten. Sibiu.
DP	- Documenta Praehistorica. Poročilo o raziskovanju paleolitika, neolitika in eneolitika v sloveniji. Ljubljana.
Drevnosti Altaja	- Drevnosti Altaja. Gorno-Altajskij gosudarstvennyj universitet. Gorno-Altajsk (Respublika Altaj).
EHQ	- European History Quarterly. Sage Publications. New York.
EphNap	- Ephemeris Napocensis. Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca.
EVNE	- Etnokul'turnoe vzaimodeystvie narodov Evrazii. Institut Arheologii i Etnografii Sibirskogo otdeleniya Rossiyskoy Akademii Nauk. Novosibirsk.
FK	- Földtani közlöny. Magyarhoni földtani tarsulat folyóirata. Budapest.
FU	- Finno-Ugrika. Institut Istории imeni Sh. Mardzhani. Akademiya Nauk Tatarstana. Kasan'.
FVL	- Forschungen zur Volks- und Landeskunde. Sibiu.
Geo-Eco-Marina	- Geo-Eco-Marina. Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare pentru Geologie și Geoecologie Marină. București.
Glasnik	- Glasnik Srpskog arheološkog društva. Journal of the Serbian Archaeological Society. Beograd.
Glasul Bisericii	- Glasul Bisericii. Mitropolia Munteniei și Dobrogei. București.
Godišnjak	- Godišnjak. Jahrbuch Knjiga. Sarajevo-Heidelberg.
GR	- Gondwana Research. International Association for Gondwana Research, Journal Center, China University of Geosciences. Beijing.
HistArchaeol	- Historical Archaeology. Society for Historical Archaeology.
HistMet	- Historical Metallurgy, The Historical Metallurgy Society.

- HJ** - The Historical Journal. University of Cambridge (UK).
- HSCE** - History & Society in Central Europe. István Hajnal Society of Historians. Medium Ævum Quotidianum Society. Budapest. Krems.
- IJAM** - International Journal of Arts Management. École des Hautes Études Commerciales (HEC) in Montreal.
- IJO** - International Journal of Osteoarchaeology. United States.
- IPH** - Inventaria Præhistorica Hungarie. Budapest.
- Istros** - Istros. Muzeul Brăilei. Brăila.
- JACerS** - Journal of the American Ceramic Society. The American Ceramic Society, Ohio.
- JAS** - Journal of Archaeological Science. Academic Press. United States.
- JFA** - Journal of Field Archaeology. Boston University.
- JLS** - Journal of Lithic Studies. Edinburgh.
- JMH** - Journal of Modern History. University of Chicago.
- JOB** - Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik. Institut für Byzantinistik und Neogräzistik der Universität Wien.
- JPSP** - Journal of Personality and Social Psychology. American Psychological Association. Washington DC.
- JRGZM** - Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz. Mainz.
- JSP** - Journal of Systematic Palaeontology. British Natural History Museum. London.
- JSSR** - Journal for the Scientific Study of Religion. The Society for the Scientific Study of Religion. South-Carolina.
- JVP** - Journal of Vertebrate Paleontology. Society of Vertebrate Paleontology (SVP) in partnership with the Taylor & Francis Group. Abingdon, Oxfordshire (UK).
- Közlemények** - Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem - és Régiségtárából, Cluj.
- Le Glob** - Le Globe. Revue genevoise de géographie. Paris.
- LSJ** - Life Science Journal. Acta Zhengzhou University. Zhengzhou (China).
- LȘ** - Lucrări științifice. Institutul de Învățământ Superior Oradea.
- MA** - Mitropolia Ardealului. Revista oficială a Arhiepiscopiei Sibiului, Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului. Episcopiei Alba Iuliei și Episcopiei Oradiei. Sibiu (1956-1991). A continuat *Revista Teologică*, (1907-1947) și este continuată de aceeași revistă.
- Marisia** - Marisia. Studii și Materiale. Târgu Mureș.
- Marmatia** - Marmatia. Muzeul Județean de Istorie și Arheologie. Baia Mare.
- Materiale** - Materiale și cercetări arheologice. București.
- MBGAEU** - Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin.
- MCA** - Materiale și cercetări arheologice. București.

ME	- Memoria Ethnologica. Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Maramureș. Baia Mare.
MEJSR	- Middle-East Journal of Scientific Research. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai (United Arab Emirates).
MemAntiq	- Memoria Antiquitatis. Complexul Muzeal Județean Neamț. Piatra Neamț.
MIA	- Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR. Akademiya Nauk SSSR. Moskva.
MJSS	- Mediterranean Journal of Social Sciences. Mediterranean Center of Social and Educational Research. Rome.
Monumente Istorice	- Monumente Istorice. Studii și lucrări de restaurare. Direcția Monumentelor Istorice. București.
Monumente și muzee	- Monumente și muzee. Buletinul Comisiei Științifice a Muzeelor, Monumentelor Istorice și Artistice. București.
MPG	- Marine and Petroleum Geology. Elsevier.
MSIAR	- Memoriile Secțiunii Istorice a Academiei Române, seria a II-a. Academia Română. București.
MTE	- Magyar Történelmi Eletrajzok. Budapest.
Naturwissenschaften	- Naturwissenschaften. Springer-Verlag. Berlin, Heidelberg.
OlteniaȘtNat	- Oltenia. Studii și Comunicări. Științele Naturii. Muzeul Olteniei. Craiova.
ÓL	- Ósrégészeti Levelek. Prehistoric newsletter. Budapest.
PA	- Patrimonium Apulense. Direcția Județeană pentru Cultură Alba. Alba Iulia.
PAPS	- Proceedings of the American Philosophical Society. American Philosophical Society. Philadelphia.
PAS	- Prähistorische Archäologie in Südosteuropa. Berlin.
PAT	- Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum. Cluj-Napoca.
PBF	- Prähistorische Bronzefunde. München.
PLOS ONE	- PLOS ONE. International, peer-reviewed, open-access, online publication.
PM	- Publics et musées. Association Publics et Musées - PUL (Presses universitaires de Lyon). Lyon.
PNAUSA	- Proceedings of the National Academy of the United States of America. National Academy of the United States of America.
Pogrebal'nyj obrjad	- Pogrebal'nyj obrjad rannih kochevnikov Evrazii. Juzhnyj nauchnyj centr Rossijskoj Akademii nauk. Rostov-na-Donu.
Pontica	- Pontica. Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța.
PPP	- Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology ("Palaeo3"). An International Journal for the Geo-Sciences. Elsevier.
ProblemyArh	- Problemy arheologii, jetnografii, antropologii Sibiri i sopredel'nyh territorij. Institut arheologii i jetnografii Rossijskoj Akademii nauk. Novosibirsk.

Programm Mühlbach	- Programm des evaghelischen Untergymnasium in Mühlbach und der damit verbundenen Lehranstalten. Mühlbach (Sebeș).
PZ	- Prähistorische Zeitschrift. Deutsche Gesellschaft fuer Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Institut für Prähistorische Archäologie. Berlin.
QG	- Quaternary Geochronology. The International Research and Review Journal on Advances in Quaternary Dating Techniques.
QSA	- Quaderni di Studi Arabi. Istituto per l'Oriente C. A. Nallino. Roma.
Quartär	- Quartär. International Yearbook for Ice Age and Stone Age Research.
RA	- Revista Arheologică. Institutul de Arheologie și Istorie Veche. Chișinău.
RArhiv	- Revista Arhivelor. Arhivele Naționale ale României. București.
Radiocarbon	- Radiocarbon. University of Arizona. Department of Geosciences.
RB	- Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud. Bistrița.
REF	- Revista de etnografie și folclor. Institutul de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”. București.
RESEE	- Revue des études sud-est européennes. Academia Română. București.
RHMC	- Revue d'histoire moderne et contemporaine. Société d'histoire moderne et contemporaine. Paris.
RHSEE/RESEE	- Revue historique du sud-est européen. Academia Română. București, Paris (din 1963 Revue des études sud-est européennes).
RI	- Revista de Istorie (din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
RIR	- Revista istorică română. Institutul de Istorie Națională din București.
RJP	- Romanian Journal of Paleontology. Geological Institute of Romania. Bucharest.
RJS	- Romanian Journal of Stratigraphy. Geological Institute of Romania. Bucharest.
RM	- Revista Muzeelor. București.
RMMG	- Revista Muzeul Mineralogic-Geologic, al Universității din Cluj la Timișoara. Sibiu.
RMM-M	- Revista Muzeelor și Monumentelor. Muzeu. București.
RP	- Revista de Pedagogie. Institutul de Științe ale Educației. București.
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire. Academia Română. București.
RT	- Revista Teologică. Sibiu.
SA	- Sovetskaya arkheologiya. Akademiya Nauk SSSR. Moskva.
SAI	- Studii și articole de istorie. Societatea de Științe Istorice și Filologice a RPR. București.

SAO	- Studia et Acta Orientalia. Société des Sciences Historiques et Philologiques de la RPR., Section d'Etudes Orientales. Bucarest.
Sargetia	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
Sargetia Naturae	- Sargetia. Acta Musei Devensis. Series Scientia Naturae. Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva.
SCE	- Studii și comunicări de etnologie. Institutul de Cercetări Socio-Umane Sibiu.
SCCI	- Studii, conferințe și comunicări istorice. Sibiu.
SCIA	- Studii și cercetări de istoria artei. Academia Română. București.
SciAm	- Scientific American. New York.
SCGG	- Studii și Cercetări. Geologie-Geografie. Complexul Muzeal Județean Bistrița-Năsăud. Bistrița.
SCIV(A)	- Studii și cercetări de istoria veche. București (din 1974, Studii și cercetări de istorie veche și arheologie).
SGJ	- Soobshhenija Gosudarstvennogo Jermitazha. Gosudarstvennyj Jermitazh. Leningrad.
SMIM	- Studii și materiale de istorie modernă. Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București.
SP	- Studii de Preistorie. București.
SPACA	- Stratum Plus: Archaeology and Cultural Anthropology. Superior Council on Science and Technical Development of Moldavian Academy of Sciences. Saint Petersburg, Kishinev, Odessa, Bucharest.
SPPF	- Società Preistoria Protostoria Friuli-V.G. Trieste.
SSK	- Studien zur Siebenbürgischen Kunstgeschichte, Köln. Wien.
Starinar	- Starinar, Treća Serija. Arheološki Institut. Beograd.
Stâna	- Stâna. Sibiu.
StComSibiu	- Studii și comunicări. Arheologie-istorie. Muzeul Brukenthal. Sibiu.
StComSM	- Studii și comunicări. Muzeul Județean Satu Mare.
StRI	- Studii. Revistă de istorie (din 1974 Revista de istorie și din 1990 Revista istorică). Academia Română. București.
StudiaUBBG	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Geologia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBGG	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Geologia-Geographia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBGM	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Geologia-Mineralogia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
StudiaUBBH	- Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia. Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca.
Suceava	- Anuarul Muzeului Județean Suceava.
SUCH	- Studia Universitatis Cibiniensis, Serie Historica. Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu.
SUPMPh	- Studia Universitatis Petru Maior. Philologia. Târgu-Mureș.
SV	- Siebenbürgische Vierteljahrschrift. Hermannstadt (Sibiu).

SympThrac	- Symposia Thracologica. Institutul Român de Tracologie. București.
TEA	- TEA. The European Archaeologist.
Terra Sebus	- Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis. Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș.
TESG	- Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie. Royal Dutch Geographical Society. Oxford (UK), Malden (USA).
Thraco-Dacica	- Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie. București.
Transilvania	- Transilvania. Foaia Asociațiunii Transilvane pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român. Brașov.
Transsylvania Nostra	- Transsylvania Nostra. Fundația Transsylvania Nostra. Cluj-Napoca.
Trudy nauchnogo	- Trudy nauchnogo Karel'skogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk. Karel'skiy tsentr Rossiyskoy akademii Nauk. Moskva.
TT	- Történeti Tár. Akadémia történelmi bizottságának. Budapest.
Tyragetia	- Tyragetia. Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei. Chișinău.
Țara Bârsei	- Țara Bârsei. Muzeul „Casa Mureșenilor” Brașov.
Ungarische Revue	- Ungarische Revue, Herausg. von P. Hunfalvy. Budapest.
UPA	- Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie. Berlin.
Vestnik arkheologii	- Vestnik arkheologii, antropologii i etnografii. Institute problem osvoyeniya Severa Sibirskogo otdeleniya Rossiyskoj akademii nauk. Tyumen.
Vestnik Novosibirskogo	- Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Istoriya, filologiya. Novosibirskij gosudarstvennyj universitet. Novosibirsk.
VLC	- Victorian Literature and Culture. Cambridge University Press. Cambridge (UK).
VPUI	- Vestnik permskogo universiteta. Istoriya. Permskiy Gosudarstvennyi Universitet. Perm'.
VR	- Victorian Review. Victorian Studies Association of Western Canada. Toronto.
WASJ	- World Applied Sciences Journal. International Digital Organization for Scientific Information. Deira, Dubai (United Arab Emirates).
WorldArch	- World Archaeology. London.
Xenopoliana	- Xenopoliana. Buletin al Fundației Academice „A. D. Xenopol” Iași.
Yearb. Phys. Anthropol.	- Yearbook of Physical Anthropology. New York.
Yezhegodnik gubernskogo	- Yezhegodnik gubernskogo muzeya Tobol'ska. Tobol'sk Khistori Muzeum. Tobol'sk.
ZfSL	- Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. Gundelsheim.
Ziridava	- Ziridava. Muzeul Județean Arad.
ZooKeys	- ZooKeys. Sofia.